

Hoveriafløsningen på Augustenborg

En strid om virkeliggørelse af reformlovgivningen i Hertugdømmerne

I efteråret 1804 kom loven om ophævelse af livegenskabet i Slesvig og Holsten. I årene efter rasede en voldsom strid på Slesvigs største godskompleks, de augustenburgske godser på Als. Striden handlede om et enkelt aspekt af reformerne: bestemmelse af hoveriet og fastsættelse af en afløsningstakst for bortfaldet ubestemt hoveri. Striden var langvarig og hård. Den viser, at parterne havde forskellige opfattelser af, hvad der var ret og rimelighed – og at hertug og bønder i det fik støtte af hver sin af de to embedsmænd, der var øverste led i hertugens forvaltning af godserne. Bønderne holdt ud meget længe, men måtte til sidst give sig, men undervejs havde de haft en jurist til at formulere synspunkter, der ikke bare understøttede deres ret i denne sag, men rent ideologisk vendte sig mod godssystemet.

Indledning

Der er både vigtige ligheder og forskelle mellem landboformerne i Kongeriget og Hertugdømmerne. De overordnede temaer var de samme. Ophævelse af stavnsbånd og livegenskab fjernede begrænsninger i bondebefolkningens personlige frihed. Udskiftning af landsbyerne betød en stærkt styrket individuel brugsret over jord og fjernelse af de fleste kollektive rettigheder. Og en række regler og aftaler betød klarere regler og linjer i forholdet mellem godsejer og bønder. Langt ad vejen stemmer det med de liberale principper, der var på fremmarch i tiden. Man gik mod individualisme og klarhed: personlig råderet over både krop og jord, klare skriftlige regler og klare fysiske grænser i landskabet.

Mens alle reformtilhængere kunne enes om, at traditionelt fæste og ubestemt hoveri var forkert, havde de dog forenklet sagt to temmelig forskellige idealer for det, der skulle erstatte dem. På den ene side fandt man en økonomisk liberal eller landbrugskapitalistisk retning, som ville give godsejerne fuld råderet over jorden og lade forholdet mellem godsejer og bonde regulere ved kontrakter, som parterne frit kunne indgå. På den anden side stod en retning, som var særlig stærk blandt mange embedsmænd, der mente, at kampråbet "frihed og ejendom" først og fremmest skulle give *bønderne* frihed og ejendom

– enten i form af fuldt selveje eller arvefæste med fastlåste afgifter. Den ene vision ville skabe et samfund, hvor jorden var godsejernes, og bønderne var forpagtere, hvis ret kun gjaldt så længe, som kontrakten lød. Den anden vision ville give bønderne råderetten over jorden og enten fjerne godsejeren eller gøre ham til ejer af en slags uopsigelig prioritet i gården.¹

I Kongeriget blev resultatet et kompromis, som dog langsigtet trak mod bondeselveje. Staten forbød den liberale udvikling. Det efterlod to muligheder: enten salg til selveje eller en modernisering af det eksisterende fæste, så det kom til at bygge på klarere regler og aftaler, men i princippet fortsatte som livsfæste, som regel også med hoveri. I 1835 var de kongerigske bønder groft taget blevet delt i to halvdele, hvoraf den ene var selvejere, den anden stadig hoverigørende fæstere, men under tryggere og mere regulerede vilkår.² Langsigtet skulle også de dog blive selvejere.

Derimod veg regeringen længe tilbage fra at gribe ind i forholdene på de private godser i Hertugdømmerne. Før 1773 var dens muligheder for overhovedet at gøre noget ret begrænset i Holsten, fordi de adelige godser der var under fælles styre af to øvrigheder: kongens og den gottorpske. I det hele taget var der flere regeringer i Hertugdømmerne, indtil kongen samlede dem ved at overtage hertugdømmet Plön i 1761, det gottorpske Holsten i 1773 og Glücksborg i 1779. Før da gennemførte hver regering reformer på domænegodserne i sine egne områder. Selv efter 1773 koncentrerede kongens regering sig om den nu stadigt voksende del af Hertugdømmerne, hvor staten selv var godsejer. Mange bønder her var i forvejen selvejere eller arvefæstere, og resten blev det. Hoveri havde kun betydet noget ret få steder, men der forsvandt det nu, og frem til midten 1790'erne blev så godt som samtlige domænegodser udstykket i selveje- eller arvefæstebrug. Midt i 1790'erne var de kongelige dele af Slesvig og Holsten blevet bondeland, hvor bønderne havde næsten fuldstændig individuel brugs- og råderet over jorden, men stadig var forpligtet til at betale en række betydelige afgifter. Det omfattede næsten overalt en afløsningsafgift for hoveri. For de fleste bønder var den fastlagt én gang for alle i 1600-tallet, for resten var det sket de seneste årtier.³

Statsmagten havde flere gode grunde til at overlade Hertugdømmernes private godser til sig selv. Den ene var, at det ikke politisk var så let at gøre noget som i det enevældigt styrede kongerige. Før 1773 var myndigheden over godserne i Holsten som nævnt delt med hertugen af Gottorp, og efter 1773

1. Porskrog Rasmussen 2010, s. 125-44.

2. Porskrog Rasmussen 2004, s. 220-28.

3. Prange, Neumünster 1971; Porskrog Rasmussen 2013, s. 455-77.

havde ridderskabet et politisk organ, der skulle spørges. En anden grund var, at statsmagten kunne komme længere ved at blive på egen jord, end den kunne i Kongeriget. Mens private godser i 1770'erne sad på op mod tre fjerdedele af jorden nord for Kongeåen, rådede de højest over én fjerdedel i Hertugdømmerne. Til gengæld lå forholdene på langt de fleste private godser i Slesvig og Holsten meget langt fra reformidealene. Der var store herregårde og tungt hoveri, bønderne var livegne og både fæsteforhold og hoveri principielt overladt til godsejerens forgodtbefindende. Der var således meget at reformere.

En del private godsejere gik selv i gang med det. En vigtig pioner var grev Hans Rantzau på Ascheberg, som tidligt gennemførte reformer, som omfattede afskaffelse af livegenskab og hoveri, udstykning af hovedgårde og overgang til arvefæste.⁴ Den model blev efterhånden fulgt af ganske mange godser.⁵ Fra 1791 kom der imidlertid et mere landbrugskapitalistisk alternativ. På det holstenske gods Rixdorf blev hoveri og livegenskab også ophævet, men de store gårde overlevede, nu drevet med lønarbejde, og bønderne fik ikke arvefæste, men tiårige forpagtningskontrakter. Her bevarede godsejeren den grundlæggende kontrol med jorden. I de følgende år bredte den reformmodel sig i Holsten og dele af Sydslesvig.⁶

Stadig bestod livegenskabet og det daglige hoveri på ganske mange godser. I 1795 lagde regeringen omsider op til at ændre forholdene ved lov. Den trådte dog varsomt og gav sig god tid, så processen kom til at tage hele ni år mod de fire år, der gik fra regeringsskiftet i 1784 til forordningen om ophævelsen af stavnsbåndet i Kongeriget i 1788. Undervejs var der en livlig offentlig debat, men også omfattende høringer, hvor godsejerne blev spurgt om en række forhold, og adelens faste talerør fik rig lejlighed til at give sine meninger til kende.

Loven om ophævelse af livegenskabet kom i efteråret 1804 med virkning fra 1. januar 1805. De mest konservative godsejere måtte leve med, at livegenskabet nu blev ophævet. Hoveri blev ikke forbudt, men fæstevilkår og hoveri skulle fremover fastlægges ved fæstebreve eller forpagtningskontrakter og faste aftaler og reglementer, og godsejerne skulle kompenseres af bønderne for nedsættelsen af hoveriet. Til gengæld kunne liberalt indstillede godsejere glæde sig over, at loven langt ad vejen var tilfredsstillende for dem. Der var to undtagelser. Godsernes nuværende beboere bevarede visse rettigheder, og det blev forbudt at nedlægge bøndergårde og større husmandsbrug. Men ellers var

4. Prange 1971, s. 203-47.

5. Porskrog Rasmussen 2013, s. 462-69.

6. Cord 1997, s. 66-80 m.fl.

der ingen bondevenlige regler om livs- eller arvefæste. Godsejerne bevarede kontrollen med bondejorden.⁷

Hele processen frem mod lovens vedtagelse er grundigt analyseret af Johan Hvidtfeldt. Han gør mindre ud af den konkrete realisering af omlægningen, men påpeger dog, at der i kølvandet på loven var en ret omfattende uro blandt især jordløse inderster i Holsten og Sydslesvig, som var utilfredse med, at de fortsat skulle yde et vist, om end reguleret hoveri. Uroen blev slået ned, og myndighederne gjorde det klart, at det kun var uvist hoveri, der bortfaldt, ikke hoveri, der var nærmere bestemt ved kontrakter.⁸ Hvidtfeldt nævner derimod ikke, at der i kølvandet på den nye lov også var en langvarig strid på det største private godskompleks i Slesvig, de augustenburgske godser på Sydals. Sagen er omtalt af andre forfattere, men kun ganske kortfattet.⁹

Striden på de augustenburgske godser foregik på et godskompleks, hvor bønderne i forvejen havde ganske trygge fæsteforhold, og det blev ikke anfægtet af godsejeren. Striden handlede i stedet om den konkrete udformning af afgifter og hoveri efter reformen. Til trods for det rummer den vigtige aspekter af forholdet mellem godsejer, bønder og statsmagt i reformperioden.

Kildegrundlaget er et meget stort materiale i godsarkivet. Det omfatter flere pakker med et meget stort antal akter om sagen. Derimod er der ikke bevaret godsregnskaber, hvad der gør det vanskeligt at følge, hvordan omlægningen påvirkede godsernes økonomi. Sagen ville også kunne belyses ved hjælp af offentlige arkiver, men det er vurderingen, at materialet i godsarkivet er så fylldigt, at en gennemgang af en række andre arkiver ikke ville føje meget til.

De augustenburgske godser

Det augustenburgske godskompleks var begyndt ganske beskedent, da Frederik 3. i 1651 havde givet Hertug Ernst Günther, en yngre søn fra Sønderborg, halvanden landsby på Als som en slags bryllupsgave. Ernst Günther havde her oprettet en herregård, som fik navnet Augustenburg efter hans kone. Resten af det vældige godskompleks havde frem til 1667 hørt til Hertugdømmet Sønderborg, som var opstået ved arvedelingen efter Ernst Günthers farfar, Hertug Hans den Yngre, i 1622. Hans den Yngre havde udkøbt adelen på Als og samlet næsten al jord på øen under sig. Han havde organiseret øen som en række såkaldte len, centreret om hver sin store herregård. I 1622 blev den alsiske del af hans besiddelser opdelt i hertugdømmerne Sønderborg og Nordborg. I

7. Hvidtfeldt 1963, generelt og s. 317-77.

8. Hvidtfeldt 1963, s. 381-84, 387-96 og 399-401.

9. Schultz Hansen 2013, s. 317-19; Iversen 1948, s. 135-37; Paulsen 1980, s. 193. I sidstnævnte værk omtales kun striden på Fiskbæk-Kiding på fastlandet.

De augustenborgske godser dannede et stort sammenhængende område på Als. På dette udsnit af Theodor Gliemanns kort over Sønderborg og Nordborg amter fra 1825 er det Augustenborgske distrikt på Als markeret med grøn kant, mens Nordborg Amt har rød kant og de små områder under Sønderborg Amt gul kant. Østerholm og Helved har ved en fejl fået både grøn og rød kant, men hørte til Nordborg Amt. Områderne med grøn kant på Jyllandssiden er andre godser. Gengivet efter www.rostra.dk.

Hertugdømmet Sønderborg havde Hans den Yngres efterkommere føjet endnu to herregårde til og dermed øget antallet af len der.¹⁰

I 1667 havde kongen erklæret Hertugdømmet Sønderborg konkurs og ind-

10. Porskrog Rasmussen 2003, bd. I, s. 284-98.

draget det meste af det under kronen. Ernst Günther havde dog efter et mellem spil kunnet købe det nordligste len, Rumohrsgård, som var nabo til Augustenborg, og han havde derpå overført noget af bøndergodset til Augustenborg. Kongen havde senere overladt ham to små landsbyer mere. En større udvidelse fik de augustenburgske godser i 1730, da Ernst Günthers sønnesøn Christian August fik overladt det store gods Gammelgård for livstid af kongen. Christian Augusts søn Frederik Christian 1. havde senere opnået, at han mod at give afkald på eventuelle arvekrav på hertugdømmerne Plön og Glücksborg havde fået først fuld ejendomsret over Gammelgård gods i 1756 og i 1764 havde kunnet overtage de fire godser eller len Kegnæsgård, Majbølgård, Rønhave og Sønderborg Ladegård.¹¹ Kongen beholdt stadig to len længst mod sydøst på Als, og han sad siden 1730 også på den nordlige del af øen, men samlet rådede hertugerne af Augustenborg fra 1764 over det halve Als.

De augustenburgske godser var fortsat organiseret som len omkring store hovedgårde. I 1772 var den største herregård, Gammelgård, blevet delt i to, og den nye gård, Vertemine, havde fået tillagt cirka en tredjedel af bøndergodset, så der nu var i alt otte len. Herregårdene var store – mellem 200 og 400 hektar ager og eng hver. Hertil kom to langt mindre avlsgårde, Gundstrup og Øvelgønne. Den sidstnævnte var dog bortforpagtet til lokale bønder. De øvrige hoved- og avlsgårde blev som hovedregel drevet ved forpagtere, typisk på cirka ti år lange kontrakter.¹² Majbølgård var dog i arveforpagtning fra 1744 til 1791, hvor hertugen købte råderetten tilbage.¹³

Til ladegårdene hørte et meget betydeligt bøndergods. Ifølge en jordebog fra Treårskrigen tid omfattede det 313 1/3 bol, 318 1/2 kåd og 470 indersthuse. Brøkerne skyldes, at enkelte gårde og kåd regnedes for halve, totredjedels- eller tredjedelsbrugs, så det faktiske antal brug var en smule højere, end disse tal viser.¹⁴ Bol er det alsiske ord for gårde, kåd er huse, der hørte direkte under hertugen, mens indersterne typisk boede som lejere under lokale bønder i huse, anlagt på gårdenes tofter eller bygaden. Antallet af inderster vekslede noget, mens antallet af gårde og kåd var meget stabilt. Det vældige bøndergods minder i omfang om kongerigske grevskaber som Frijsenborg, Bregentved eller Lange-land (Tranekær), men var meget usædvanligt i slesvig-holstensk sammenhæng.

Fæsteforholdene var specielle for et privat gods. En del af gårdene var forblevet selveje siden middelalderen, men i øvrigt pålagt afgifter og hoveri som de øvrige bønder. Fæsterne havde principielt livsfæste, men reelt herskede et

11. Paulsen 1980, s. 173-78.

12. Porskrog Rasmussen 2016, s. 196-98 og 228-34.

13. Paulsen 1980, s. 178f.

14. Paulsen 1980, s. 185f.

arvefæste, hvor der godt nok skulle ydes indfæstning ved fæsteskitte, men den var i 1720 fastsat til 18 rigsdaler for gårde og 3 rigsdaler for kåd i den da kongelige del af Sydals, som omfattede langt det meste af komplekset.¹⁵ Forholdene i Augustenborg og Rumohrsgård len er ikke helt så sikre, men synes at have været tilsvarende.

Bøndernes grundlandgilde var fastsat i korn, og her ydede de forholdsvis meget. Til gengæld var de kongelige skatter på jorden, den såkaldte kontribution, takket være særlige privilegier lavere end de fleste andre steder i Hertugdømmerne. Siden slutningen af 1600-tallet havde bønderne været opdelt i to grupper, hvoraf den ene ydede "fuldt" hoveri, mens den anden ydede et vist hoveri plus tjenestepenge. Systemet var justeret nogle gange. I 1730 blev der udstedt et hoverireglement for Rønhave, som i 1739 blev udbredt til flere len, og som 1754 også blev overført til Gammelgård. Hovedideen var, at hovmarkerne blev inddelt i såkaldte "bytter", dvs. strimler, som hver bonde var ansvarlig for at pløje, høste og køre kornet hjem fra. Det gjaldt både de bønder, der betalte tjenestepenge, og de, der gjorde dagligt hoveri. Fribønderne skulle ud over det også stille folk i høhøsten to dage til at samle hø og to dage til at køre det ind. Hertil kom nogle ægter. Oven i det skulle de betale 14 rigsdaler i hoveriafløsning. De bønder, der ikke betalte hoveriafløsning, skulle dagligt stille én eller to mand, som tog sig af resten, herunder ikke mindst udkørsel af møg og tærskning af korn. Et særligt princip var dog, at der løbende skulle ske en mindre udveksling mellem de to grupper – forpagtningskontrakter fra flere len taler om to-tre bønder om året. Der var dog forskelle mellem de enkelte len.¹⁶

Hertugen ejede også et omfattende godskompleks på fastlandssiden af Alsund. Ud over det lille gods Avnbølgård bestod det af godser, der før 1725 havde været en del af det mægtige godskompleks under Gråsten, som tilhørte slægten Ahlefeldt. Hertugen havde 1725 købt Gråsten Slot og fire hovedgårde fra dette kompleks med fæstegods og et par år senere også en femte.¹⁷ Bortset fra Kiding-Fiskbæk gods var hoveriet dog stærkt reduceret på disse godser allerede i Ahlefeldternes tid. I hertugernes tid betød en ny hoveriordning en reduktion under Kiding-Fiskbæk, men muligvis en vis forhøjelse under selve Gråsten. Principielt herskede der livegenskab på de gråstenske godser, men i praksis blev det forvaltet ret mildt.¹⁸ Denne undersøgelse vil dog helt overvejende koncentrere sig om godserne på Als, hvor langt det meste af konflikten udspillede sig.

15. Mathiesen 1992, s. 67. Gårdene i en enkelt landsby slap med 15 rigsdaler, og enkelte mindre gårde betalte også under fuld takst.

16. Iversen 1948, s. 92-142, her s. 128-30; Mathiesen 1992, s. 67-73 og 81f.

17. Paulsen 1980, s. 187-189.

18. Porskrog Rasmussen 2003, I, s. 505-511.

Reformtiden på de augustenburgske godser til 1805

Til midten af 1760'erne lignede bøndernes vilkår under Augustenburg forholdene på resten af Als, mens hoveritrykket var noget lavere på de fleste godser på fastlandssiden. Fra 1760'erne til 1790'erne kom der imidlertid radikale reformer på kongens del af Als, de tidligere glücksborgske godser i Sundeved og flere af egnens private godser. Her blev hovedgårdene udstykket og bønderne arvefæstere uden hoveri.¹⁹

Da Hertug Frederik Christian 1. gik i gang med omlægninger på Gammelgård i 1771, henvendte bønderne i lenet sig til ham og foreslog, at omlægningerne også kom til at omfatte hoveriet. De ville gerne have vilkår som bønderne i Kegnæsgårds Len, der var forpligtet til at drive nogle såkaldte hovlodder, altså striber på ladegårdsmarken, men var fri for det meste øvrige hoveri mod betaling af tjenestepenge. Intet tyder på, at de fik svar på den henvendelse. I marts 1772 vendte bønderne tilbage, nu med en bekymring om, at omlægningerne ligefrem ville føre til øget hoveri. De havde især øjnene rettet på de mange nye hegn og grøfter, for de vidste, at den slags var arbejdskrævende. De skrev bl.a.: "Nu har vi hørt, at Deres høfyrstelige Durchlauchts nådigste vilje er, at dele Gammelgaard i 2de gårde, og sker det, så stille vi os for, at hoveriet tillige med ny indgrøftning og nye gærders vedligeholdelse vil falde os meget tungt og besværligt, om os blev pålagt at beskaffe samme, som vi dog i underdanighed beder og formoder at De forskåner os for, i nådigste betragt, at vi har ondt og besværligt nok årlig at vedligeholde de gamle fra utænkelige år gjorde grøfter og indhegninger".²⁰

Hovbønderne gjorde regning uden hertug. Et nyt hoverireglement inddelte stadig bønderne i fribønder og bønder, som skulle gøre dagligt hoveri. Vertemine fik tillagt bønderne i Ertebjerg, Mommark og Kettingskov plus tre gårde fra Tandslet, mens resten fortsat var hovpligtige på Gammelgård. De såkaldte fribønder skulle passe deres hovlodder på Gammelgårds og Vertemines marker, slå hø fra en bestemt eng og køre det hjem til gården, skove brænde og forrette nogle transporter, mens de øvrige skulle stille en mand dagligt, to i høsttiden, og bl.a. stå for at passe de omstridte hegn og grøfter, tærskning og en række andre arbejder. Arbejdsdagen ved hoveri var fra otte eller halv ni til fire om vinteren, fra halv otte til fire forår og efterår og fra syv til fem om sommeren.²¹

19. Porskrog Rasmussen 2016, s. 182-91.

20. RAÅ, Augustenburgske godser, Hovedgårdssager, pk. 74: Hovedgårdssager Gammelgård, 8.12.1771 og 21.3.1772.

21. RAÅ, Augustenburgske godser, Hovedgårdssager, pk. 74: Hovedgårdssager Gammelgård, 1.4.1772 og 25.8.1772.

I 1772 oprettede Hertug Frederik Christian 1. gården Vertemine, hvor han samme år opførte en ny forpagterbolig, prydet med årstal og hertugens monogram og krone. Det fine hus findes ikke mere. Foto: Museum Sønderjylland.

Det var stort set, som det havde været i hele 1700-tallet – måske snarest lidt strengere, da bønderne utvivlsomt havde ret i, at det nye system på flere måder krævede mere arbejde end det gamle. På de vilkår blev gårdene bortforpagtet for ti år fra 1772 og igen fra 1782.²² Mens hoveri og fæsteforhold forblev stort set uændrede, blev næsten hele fæstegodset under det augustenburgske godsdistrikt udskiftet i Frederik Christian 1.s tid.

I 1794 døde Hertug Frederik Christian 1. Hans søn og efterfølger, Frederik Christian 2., blev på mange måder regnet til reformtilhængerne. Det gælder mest i spørgsmål om trykkefrihed og akademisk frihed på universitetet, men hertugen havde også været centralt placeret under landboreformerne i Kongeriget, idet han havde siddet i Statsrådet siden 1786. Det betød, at han havde

22. RAÅ, Augustenburgske godser, Hovedgårdssager, pk. 74: Hovedgårdssager Gammelgård, 8.8.1772 og 14.5.1782.

været med, da man i 1788 havde ophævet stavnsbåndet i Kongeriget. Hertugen var ikke særlig markant i denne proces, men han var i det mindste ikke gået mod ophævelsen af stavnsbåndet som ministerkollegerne Schack-Rathlou og Rosenkrantz.

Hertugen var også en del af styret, da det i 1791 fastslog, at spørgsmålet om hoveri i Kongeriget skulle løses ved aftaler på hvert gods, som én gang for alle præciserede, hvor meget hoveri, der skulle ydes. Hvis ikke parterne kunne enes, ville staten være opmand. I den følgende proces blev det tydeligt, at staten nok krævede faste regler for hoveriet, men ikke nødvendigvis støttede bønderne i, at de skulle slippe billigere end før. Snarere var der tale om at låse tingene fast, nogenlunde som de var. Så kunne bønder og godsejere se, om de kunne forhandle sig til noget andet.²³

Hertugen sad stadig i Statsrådet, da regeringen i 1795 omsider besluttede også at blande sig i forholdet mellem godsejer og bonde i Hertugdømmerne. Frederik Christian deltog ikke meget i debatten, men i 1796 bad den kongelige kommission ham som andre godsejere tilkendegive, hvor han stod. Frederik Christian erklærede da, at ophævelse af livegenskabet var absolut nødvendig, og han mente, at det kunne ske på otte år.²⁴

På hans egne godser kom man dog ikke nogen vegne, mens kommissionerne arbejdede. I 1796 henvendte bønderne under Gråsten sig og bad om afskaffelse af hoveriet og indførelse af arvefæste. Hertugen svarede, at han var villig til at lade hoveriet erstatte af en pengeafgift. Da forpagtningskontrakterne på de gråstenske hovedgårde skulle fornys to år senere, var godsinspektør Hinrichsen en varm tilhænger af reformer, der lignede dem fra de kongelige domæner. I hele sin argumentation og ideologi var han også fint på linje med tidens "bondevenlige" embedsmænd. Han mente, at bønderne skulle nyde godt af principper som ejendom, frihed og lighed og gav dermed det hele en stærkt ideologisk vinkel. Han fremhævede desuden, at bønderne under Gråsten tidligere havde haft det bedre end bønderne under andre godser, men nu havde naboerne opnået frihed fra livegenskabet og ejendomsret til deres gårde, og det havde gjort hertugens bønder utilfredse med deres forhold, som de i øvrigt også blev hånet for af de bedre stillede bønder på egnen. Deres ønske om at få tilsvarende vilkår var både forståeligt og retfærdigt. Blev det skuffet, ville det måske nok ikke føre til oprør, men de ville udføre hoveriet så dårligt som muligt og føre endeløse processer mod deres øvrighed, mente Hinrichsen.²⁵

Hertugen var imidlertid begyndt at lytte til en anden, den holstenske gods-

23. Løgstrup 2015, s. 246-49.

24. Hvidtfeldt 1963, s. 207.

25. Hvidtfeldt 1963, s. 86f og 412; Paulsen 1980, s. 180f.

ejer Johann Hugo von Buchwald, som rådede Hertug Frederik Christian fra at følge inspektørens forslag. De store gårde ville komme til at mangle arbejdskraft, og den var ved at være dyr. "En tjenestekarl i Sundeved forlanger 40-50 rigsdaler i løn, god kost, betinger sig flæskesuppe to gange om ugen og om søndagen en hest, så han kan ride ud", skrev han til hertugen. I stedet skulle hertugen selv drive ladegårdene, men med holstenske forvaltere, mente Buchwald. Enden på det blev, at forholdene blev, som de var.²⁶

Med årene blev hertugen ikke alene modstander af reformer, der gav bønderne bedre vilkår, men tvært imod overbevist om, at det nu var hans tur til at få gevinsten. I 1802 skrev den holstenske amtmand – og ivrige reformtilhænger – August Hennings om ham: "Hertugen er en ivrig herremand, som man her kalder det, og som sådan er han imod alt, hvad der de senere tider er sket til bondestandens opkomst og oplysning, og uforsonlig, fordi hans forfædre ved deres liberale tænkemåde har forringet hans indkomst med 100.000 rigsdaler."²⁷ Tallet er absurd højt, men holdningen er sigende. Det skulle man få at mærke, da loven om ophævelse af livegenskabet kom.

I den proces møder vi ud over hertugen selv også de to øverste embedsmænd i forvaltningen af de alsiske godser. Overinspektør Christian Petersen stod for den mere økonomiske godsdrift med bortforpagtning af hovedgårde og opkrævning af afgifter fra bønderne, mens herredsfoged Heinrich Johann Matthiesen tog sig af den juridiske forvaltning, som var meget omfattende, da godserne dannede egne retskredse, og hertugen i øvrigt som andre slesvig-holstenske godsejere varetog hele den offentlige lokalforvaltning og alle de opgaver, en amtmand ellers havde. Begge bar de sammen med hofchefen titel af hofråd som tegn på, at de hørte til hertugens allerøverste embedsmænd.

Petersen og Matthiesen stammede begge fra Nordfrisland. Matthiesen var embedsmandssøn, og hans bror Bendix havde i øvrigt været Petersens forgænger som overinspektør. Selv var han 50 år i 1805. Petersen var yngre og kom fra en mere beskedne baggrund. Han var søn af en håndværker og var siden uddannet som landmåler, før han i 1803 blev hertugens overinspektør.²⁸ De to kom under striden i 1805-10 til at stå på hver sin side og repræsentere forskellige principielle synspunkter på forholdet mellem godsejere og bønder og ret og retfærdighed.

26. Paulsen 1980, s. 192f.

27. Hvidtfeldt 1963, s. 87.

28. Smith 1954, s. 75; Smith 1960, s. 111.

Hertug Frederik Christian 2. (1765-1814). Hertugen blev allerede som 15-årig forlovet med den danske prinsesse Louise Augusta, som han blev gift med i 1786. Samme år blev han medlem af Statsrådet og var som sådan med i landets politiske ledelse, mens landboreformerne var på deres højeste i Kongeriget. Hertugen var højt dannet og var stærkt optaget af moderne intellektuelle strømninger. Over for sine bønder blev han dog mere og mere konservativ, hvad der blev tydeligt i den store hoveristrid. Kobberstik af G.L. Lahde 1796 efter maleri af Anton Graff fra 1791. Museum Sønderjylland.

Begyndelsen på striden om hoveriafløsningen

I 1804 var de otte år, hertugen havde sat som overgangsperiode for at få afskaffet livegenskabet, gået, uden at der var sket noget på hans egne godser. I mellemtiden var regeringen, som han stadig selv sad i, omsider klar til at handle. En stor kongelig forordning fra 19. december 1804 fastsatte, at livegenskabet skulle ophæves med virkning fra 1. januar 1805. Bønderne var fremover fri til at flytte, de skulle have kontrakter, som fastsatte deres rettigheder og pligter, og i den forbindelse skulle der også være faste rammer for hoveriet.²⁹

Det meste af det vedkom ikke hertugens godser på Als. Livegenskab havde der aldrig været, og bønderne havde i forvejen fæstebreve og endda de facto arveret. Kun reglerne om hoveri var relevante. De sagde, at ubestemt hoveri, dvs. hoveri uden nærmere regler og grænser, skulle ophøre. I stedet skulle der fastsættes klare regler, og bønderne skulle yde godsejerne en kompensation for det hoveri, som faldt bort. En forordning af 17. juli 1805 præciserede, at der skulle være nærmere regler for antallet af dage, længden af kørsler og så videre. Indtil der var indgået aftaler, skulle bønderne dog stadig udføre hoveriet som hidtil.³⁰

Men allerede inden den lov var udstedt, havde overinspektør Petersen reageret på en måde, der gik stik mod ånden i den nye reform, da den bestod i at sætte nogle bønder til mere hoveri end før. Nogle få bønder i Bro og Sebbelev havde i en årrække ydet deres hoveri på selve Augustenborg Slot, vel mest som havearbejde og bygningsvedligeholdelse. De var principielt forpligtede til at møde hver dag, hvis de blev tilkaldt, men reelt var de sluppet billigere. Kort efter nytår 1805 meddelte overinspektøren, at de i stedet skulle gøre hoveri på Augustenborg Ladegård. Umiddelbart var det en omdisponering af arbejdskraften, som godsejeren var berettiget til, men det er højst påfaldende, at overinspektøren fik den idé, lige før ubestemt hoveri alligevel skulle omlægges. Det smager af, at han ville skynde sig at få fastslået, at bønderne *var* forpligtet til dagligt hoveri, før det var for sent.

Den lunte lugtede bønderne. De udeblev simpelt hen, da de blev indkaldt til hoveri på avlsgården. Overinspektør Petersen mente, at det alt sammen bare kom af, at man hidtil havde været alt for flink ved bønderne, da det bare havde medført, at “disse mennesker [er] blevet bestyrket i den fejlagtige mening, at de i herskabets navn ikke kan holdes til mere nyttigt arbejde og heller ikke var pligtige til at følge sådanne opfordringer”. Overinspektøren understregede, at han havde ret til at sætte bønderne til det arbejde, han ville, når de principielt

29. Hvidtfeldt 1963, s. 367-77.

30. Hvidtfeldt 1963, s. 396-99.

var forpligtede til ubegrænset hoveri, og der endnu ikke var indgået en hove-
rioverenskomst.³¹

Konflikten blev hurtigt optrappet. Overinspektøren truede med bøder, og bønderne henvendte sig til den øverste kongelige myndighed for Slesvig, overretten på Gottorp, som bad hertugen om en udtalelse. Hertugen henviste til, at han var i sin gode ret, og bad i øvrigt overretten give bønderne besked på, at de skulle gå til ham, deres herre, før de henvendte sig til kongens embedsværk. Det gav overretten hertugen ret i sidst i maj. Bønderne gik så til deres hertug og bad om at måtte beholde de gamle vilkår. Hertugen svarede, at de ville få et nyt forslag til regulering af hoveriet, og at han ikke forventede, at det ville møde modstand. Det trak dog ud, og så henvendte bønderne sig igen til overretten. Heller ikke det fik de noget ud af.³²

Imens arbejdede overinspektør Petersen på et forslag til en ny ordning. Han indhentede omfattende oplysninger om bøndernes forskellige afgifter og byrder i hele godsdistriktet, herunder offentlige skatter, afgifter til kirke, skole og fattigvæsen. Et første udkast til en ny ordning for bønderne i Augustenborg Len forelå allerede i maj, og senere versioner fulgte i august og september. Petersen tog ikke udgangspunkt i det hoveri, bønderne var vant til at yde, men i jordens markedsværdi. Hver af bønderne havde cirka 45 tønder land, og han mente, at det svarede til en lejeværdi på cirka 150 rigsdaler. Heraf gik 25 til skatter og andre offentlige ydelser. De traditionelle kornafgifter var cirka 33 rigsdaler værd. Hertugen ville stadig beholde en del hoveri, som blev værdisat til 58 rigsdaler i første udkast, noget mindre i de senere. Restbeløbet op til 150 rigsdaler skulle bønderne betale som en ny kontant afgift.³³

Princippet blev fastholdt i det endelige forslag, men tallene var justeret. Petersen lagde op til, at alle bolsmænd i lenet fremover skulle yde otte dages pløjning om året, fem dages hoveri med to mand i høsten, og fem dage igen med to mand til at køre kornet ind. Ud over det skulle de køre ladegårdens møg ud på markerne, holde halvdelen af hegnene, hjælpe ved bygningsreparationer og foretage otte transporter om året. Alene det præcist fastsatte hoveri løb op i 18 arbejdsdage med heste og vogn eller plov og to mand. Det sidste nævnes ganske vist ikke ved pløjningen, men det krævede to mand at pløje - én til at styre ploven og én til at lede hestene. Oven i det skulle bønderne yde en ny årlig afgift

31. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager 1726-1836, pk. 22, Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806, pro memoria 22.3.1805.

32. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager 1726-1836, pk. 22, Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806, 2.4.1805, 23.4.1805, 7.5.1805, 18.5.1805, 24.5.1805, 26.8.1805.

33. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager 1726-1836, pk. 22, Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806, 28.5.1805, 19.9.1805 samt udateret forslag.

på 47 rigsdaler om året. Til gengæld skulle de bønder, der var vant til at betale de gamle tjenestepenge på 14 rigsdaler, slippe for det. Ellers lagde Petersen op til, at fæsteforholdene skulle blive som før. Ved fæsteskitte skulle der fremover svares 2 % af gårdens ejendomsværdi, som skulle fastsættes af uvildige synsmænd. Det var ikke alverden, men dog noget mere end den traditionelle indfæstning. Til gengæld ville hertugen formelt anerkende arvefæstet.³⁴

Overinspektøren fremsatte stort set tilsvarende forslag for de øvrige len på Als.³⁵ Hidtil havde der været ret stor forskel på byrderne fra len til len og for forskellige grupper af bønder. I de fire len, kongen havde ejet til 1764, havde langt de fleste bønder haft væsentligt bedre vilkår end på hertugens gamle godser Augustenborg og Rumohrsgård. Nu lagde Petersen op til, at alle skulle yde samme hoveri og samme nye, høje tjenestepenge.³⁶

Principperne i Petersens forslag var langt ad vejen i overensstemmelse med, hvordan arvefæste tidligere var indført en del andre steder. Bønderne ville få arvefæste og garanterede vilkår fremadrettet mod en afgiftsforhøjelse her og nu. Ideen med at se bort fra forskelle i vilkår før er heller ikke helt ude af trit med nogle af de principper for nye afgifter, man havde mødt andre steder tidligere.

Til gengæld var det nyt, at Petersens forslag betød en meget betydelig afgiftsforhøjelse. For de bønder, som hidtil havde ydet dagligt hoveri, var der både tab og gevinst i forslaget – en markant nedsættelse af hoveriet på den ene side, en meget høj pengeafgift på den anden. Det ligner de omvæltninger, mange bønder på private godser længere sydpå i Hertugdømmerne oplevede. For de hidtidige fribønder, som der var flest af, blev hoveriet derimod nok beskrevet på en ny måde, men næppe nedsat ret meget. Alligevel krævede hertugen nu 47 rigsdaler i tjenestepenge i stedet for de 14, disse bønder var vant til at betale. Det var ifølge Petersens egne beregninger en stigning i den samlede skatte- og afgiftsbyrde på 47 %. Det havde man ikke oplevet, når andre bønder på egnen havde fået ændret deres vilkår tidligere. Petersen henviste til, at jorden var blevet mere værd i mellemtiden. Det havde han ret i – hans forslag lå både i forlængelse af teknisk fremgang og en markant højkonjunktur.

For bønderne, der utvivlsomt i forvejen havde sammenlignet deres kår med andre bønders på egnen, som Hinrichsen havde påpeget, og som sikkert også havde ventet, at kongens lov skulle være til deres fordel, var dette et chok.

34. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager 1726-1836, pk. 22, Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806, 19.9.1805.

35. De kendes først samlet fra kommissionens lidt senere arbejde, se nedenfor.

36. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager 1726-1836, pk. 22, Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806, 30.12.1805.

De afviste kollektivt forslaget. Sagen overgik så til en kongelig kommission, som kom til at bestå af amtmand og godsejer Jürgen Ahlefeldt og etatsråd Hering. I april 1806 kom de til Augustenborg. Den 11. april mødtes de med Petersen, som justerede en smule i forslagene fra efteråret, idet hertugen ville skære lidt ned på det antal ægter, som bønderne skulle yde. Bortset fra det fastholdt hertugen sit udspil. Over de næste dage blev det forelagt bønderne i godsdistriktet, len for len. Bønderne sagde nej overalt. I Augustenborg Len erklærede de, at de ikke ville kunne eksistere, hvis de skulle betale 47 rigsdaler om året. I Majbølgård Len sagde bønderne, at de nye byrder hverken var antagelige eller tilpasset deres kræfter. Med variationer kom der lignende meldinger fra de andre len. Overalt var det især den nye pengeafgift, bønderne reagerede imod.³⁷

Hertugen kom bønderne et stykke i møde, idet han foreslog, at bønderne i de fleste len de første ti år måtte slippe med 34 rigsdaler, men fra 1816 skulle de betale de 47. I slutningen af april og begyndelsen af maj godkendte kommissionen de justerede forslag. De var nu officielt gældende hoveri- og afgiftsreglementer.³⁸ Kommissionen havde dermed i praksis anerkendt, at alle bønder i princippet hidtil havde været forpligtet til ubestemt hoveri – også de, der ellers i årevis havde gjort reduceret hoveri efter skriftlige regler. Disse regler blev altså ikke anerkendt som den form for bindende skriftlige regler, der fremover skulle regulere hoveriet. Var det sket, ville tingene være fortsat som hidtil for de fleste bønder, til de og hertugen kunne blive enige om ændringer. Der er ingen særlig principiel juridisk argumentation for dette synspunkt fra hertugens eller kommissionens side, men det, at bønderne kunne skifte mellem dagligt hoveri og begrænset hoveri, må have været det formelle grundlag for at hævde, at alle havde det ubegrænsede hoveri som principiel pligt.

I Holsten og Sydslesvig anerkendte man generelt ikke, at bønderne havde nogen ret til gårdene overhovedet, og her havde de kun de valgmuligheder at acceptere de forpagtningsvilkår, godsejeren tilbød, eller at forsvinde og klare sig på anden vis – typisk som landarbejdere. Både hertugen og kommissionen anerkendte derimod, at de alsiske bønder havde arveret til gårdene. Det stillede dem bedre. Ironisk nok betød det, at hertugens og kommissionens vilkår blev et rent diktat, som reelt flyttede på grænsen mellem bøndernes og hertugens andel af gårdenes udbytte uden forhandling.

37. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 23, Regulering af tjenesteydelser ved den kongelige kommission, 1806. Udateret notat med gennemgang af forhandlinger i april.

38. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 23, Regulering af tjenesteydelser ved den kongelige kommission, 1806, Godkendte forslag for Rumohrsgård len, 26.4.1806, og Augustenborg len, 9.5.1806. Det fremgår, at hoveribestemmelserne i princippet gjaldt alle len undtagen Majbølgård.

Bønderne var rystede. Herredsfoged Heinrich Matthiessen skrev til hertugen: “Nyligt har hofråd Petersen meddelt de forskellige len øvrighedens bestemmelse med hensyn til, hvad gårdmændene fremover skal være pligtige til at yde deres herre. Ophidselsen i distriktet var straks fra begyndelsen overordentlig stor. Den tiltager imidlertid stadig og kan blive forfærdelig. Dagligt kommer der til mig udsendte gårdmænd og beder indtrængende og ofte med tårer i øjnene om beskyttelse mod det fordærv, som efter deres opfattelse truer dem og deres efterkommere.” Herredsfogeden berettede, at han hidtil blot havde kunnet opfordre bønderne til at rette sig efter beslutningen, men det havde ringe virkning. Herredsfogeden bakkede selv op om bøndernes bønner. Det var første, men langt fra sidste gang, at han og overinspektør Petersen så vidt forskelligt på, hvad der var rimeligt. Matthiessen skrev, at han “ikke kunne forestille sig andet”, end at hertugen “af sin store menneskekærlighed” ville være lydhør. Han appellerede dermed til hertugens traditionelle rolle som den gode faderlige herre. Herredsfogeden undlod heller ikke at nævne, at der efter hans bedste viden ikke var en eneste bonde i Nordborg eller Sønderborg Amt, som var lige så hårdt belastet med afgifter i forhold til gårdens størrelse.³⁹ Hans sammenligningsgrundlag var altså resten af egnen, som den havde været det for Hinrichsen og utvivlsomt også var det for bønderne.

Hverken bøndernes tårer eller herredsfogedens appel til hertugens ædle følelser hjalp en tøddel. Bønderne bøjede sig imidlertid heller ikke, og i juni nægtede de at udføre hoveri på Vertemine.⁴⁰ Da bønderne sidst på året skulle betale de nye tjenestepenge i de fem len, hvor de var trådt i kraft, nægtede de også det. Hertugens kasserer, Fischer, skrev, at pengene ikke var kommet i kassen, og støttede i øvrigt ligesom Matthiessen bønderne i, at afgiften var for høj. Det hjalp ikke. Det gjorde det heller ikke, at bønderne endnu en gang gik til de højere myndigheder med bøn om nedsættelse. Den blev afslået den 3. marts 1807. Så prøvede bønderne med en ny henvendelse til hertugen gennem kasserer Fischer. Heller ikke det førte til noget.⁴¹

Bønderne gav sig imidlertid heller ikke. I maj kunne hertugens administration fastslå, at der hverken var betalt tjenestepenge for 1806 eller 1807. Begge parter gik samtidig igen til de kongelige myndigheder, men bønderne fik et nyt afslag på deres ansøgning om nedsat afgift 19. juni. Hertugen satte så hårdt mod hårdt og skred til militær eksekution i de fem len Augustenborg, Gam-

39. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, Bericht III, notat 6.6.1806.

40. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, Bericht IV, 30.6.1806 og 8.7.1806.

41. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, Bericht V, 26.12.1806, 3.3.1807 og 24.3.1807.

melgård, Kegnæsgård, Sønderborg Ladegård og Rønhave. Det betød, at der blev indkvarteret soldater rundt om på gårdene, som bønderne skulle have ulempen af at have boende, føde på og i øvrigt betale til.⁴²

Selv det var ikke nok til få at de alsiske bønder til at bøje sig. I august blev det konstateret, at bønderne hverken ved militær eksekution eller kongelige bekendtgørelser havde kunnet bevæges til at betale. Nu skulle der skrives til udpantning mod de "genstridige og halsstarrige" og bruges hårdere midler i form af en straffesag. Bønderne fik tre dage fra denne befalings kundgørelse til at "vende tilbage til deres pligt og på alle måder leve op til såvel den umiddelbart som gentagne gange afgivne besked". I modsat fald ville deres "hidtidige opsætsighed og opstand mod øvrighedens forordninger og befalinger" blive behandlet af en kommission – som bønderne selv skulle betale for! Bønderne svarede med et nyt bønsskrift til kongen, som igen blev afvist. Tvært imod fik hertugen bemyndigelse til at skride ind med skærpet militær eksekution.⁴³ Det fik omsider bønderne til at give op – for denne omgang.⁴⁴

Hertug mod bønder – overinspektør mod herredsfoged

I sommeren 1808 var den imidlertid gal igen, mente overinspektør Petersen. Flertallet af bønderne havde godt nok betalt årets afgift, men 74 var stadig i restance. Petersen så ond vilje og ikke manglende evne bag det. I juni skred man igen til militær eksekution over for dem, hvad der kostede bønderne fire skilling om dagen. Det var ikke nok til at få dem til at betale. Petersen bad så hertugen tage stilling til, om man skulle skærpe eksekutionen eller skride til udpantning. Hertugen valgte det sidste.

Den opgave påhvilede herredsfoged Matthiessen, som dog ikke var glad for den. I juli erklærede han, at bønderne stadig hverken kunne eller ville betale, og han spurgte, om hertugen virkelig ville have ham til at gennemføre udpantningen. Det ville hertugen. I begyndelsen af september var herredsfogeden rundt og tage pant i kvæg, møbler og sengetøj. Matthiessen indsendte en omhyggelig redegørelse til hertugen, men brugte lejligheden til en ny appel om at vise nåde.

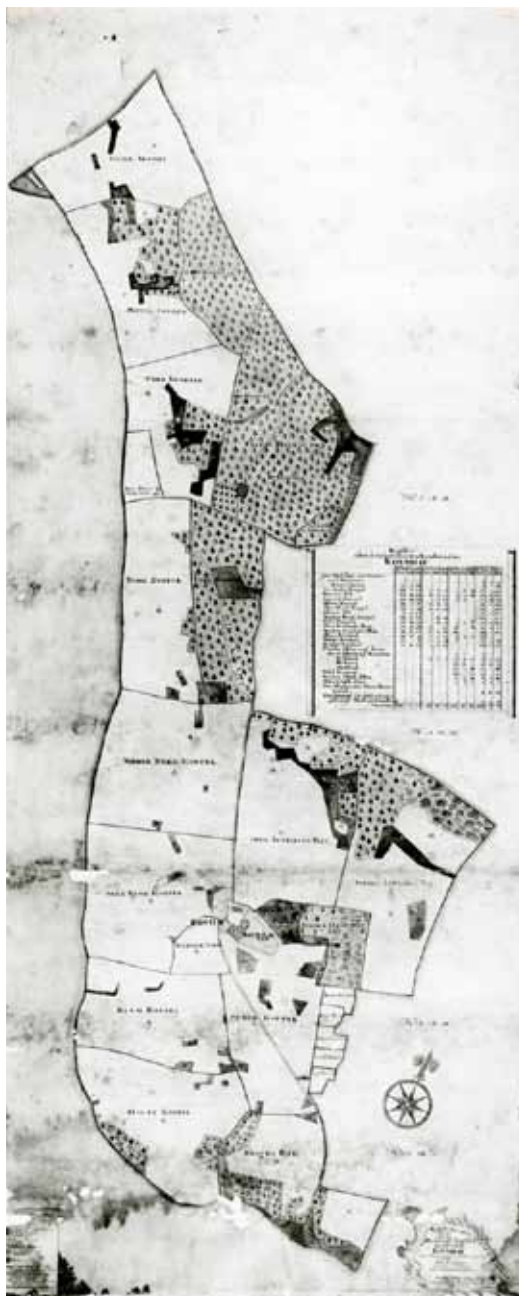
Ifølge Matthiessen var mindst 24 af bønderne ude af stand til at betale: "Disse folk kan slet ikke betale mere end de gamle afgifter, og hvis der skal fortsættes med at gennemtvinge de nye tjenestepenge, vil de sandsynligvis

42. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, Bericht V, 19.5.1807, 19.6.1807 og 7.7.1807.

43. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, Bericht V, 7.8.1807, 14.8.1807.

44. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VIII, 6.9.1809, redegørelse fra Petersen for forløbet.

Kort over herregården Rønhaves jorder fra 1796. Rønhave var én af hertugens hovedgårde. Det tilhørende bøndergods i landsbyerne Kær og Ulkebøl var ét af urocentrene i hovedstriden. Foto i Museum Sønderjyllands arkiver af kort i Rigsarkivet.

være de første og snarlige ofre for den nye indretning, så meget mere som de og alle andre har mistet nytten ved at arbejde igennem. De som nummer 1, 2, 11 og 20 omtalte bønder Claus Jensen Høj, Andreas Christensen, Jens Jürgensen Paradies og Peter Thomsen vil næppe kunne holde sig et år ved deres gårde, og deres kreditorer vil lide store tab ved det, da gårdene vel nu næppe har mere end den halve værdi sammenlignet med tidligere tider“. Matthiessen spurgte derfor igen hertugen, om han virkelig ville have ham til at sælge bøndernes ting på auktion – og om bønderne dog ikke i det mindste kunne slippe for at betale nye sagsomkostninger?⁴⁵

Matthiessens skrivelse fik konflikten mellem ham og overinspektør Petersen til at bryde ud i lys lue. Petersen mente, at Matthiessen udtrykte sig helt utilbørligt, og at han bare skulle skride til at få auktionen holdt og ikke trække sagen ud. At eftergive sagsomkostninger kunne der ikke være tale om, “da bønderne gennem deres modstræb selv bevisligt havde påført sig disse overordentlige omkostninger, og det som nu sker, bør tjene dem som advarsel og andre som eksempel”. I øvrigt mente han ikke, at Matthiessen havde ret i, at gårdene nu kun var det halve værd. “Under de nuværende konjunkturer og det, som endnu kan komme, vil der være liebhavere.” Hertugen svarede også selv Matthiessen, men i et mere behersket tonefald end Petersen. Hovedpointen i hertugens redegørelse var, at afgiftsbyrden ikke var højere på hans godser end i Kongeriget. Hvis bønderne havde økonomiske problemer, skyldtes det private hæftelser – især til aftægt og arveparter til søskende.

Denne hertugelige melding fik dog stadig ikke Matthiessen til at give op. I et svar til hertugen argumenterede han for, at bøndernes reelle afgiftsbelastning snarere var fem rigsdaler pr. tønde land end de tre, hertugen var nået frem til. Hertugens påstand om, at man bare kunne skære ned på aftægten, fik også ord med på vejen. Det “forekommer mig at være yderst betænkeligt og hårdt. Den mand som tilbringer sin bedste livstid med hårdt arbejde for at kunne ernære og opdrage sine børn og tilvejebringe sine afgifter, han bør dog beholde den trøstende udsigt at kunne leve i sin alderdom uden større bekymring om sin forsørgelse”.⁴⁶ Matthiessens frimodige støtte til bønderne havde dog heller ingen virkning denne gang.

I februar 1809 gjorde overinspektør Petersen igen status. Langt de fleste bønder havde nu givet sig og betalt, men der manglede nogle få her og der, ti

45. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VII, 14.6.1808, 23.7.1808, 18.9.1808.

46. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VII, 20.9.1808 (hertugen), 30.9.1808 (Petersen) og 1.10.1808 (Matthiessen).

bønder i Rønhave Len – og hele lenene Majbølgård og Rumohrsgård. Når de fleste bønder havde givet sig, hænger det også sammen med, at Matthiessen til sidst havde gjort, som han havde fået besked på og sat de pantsatte effekter på auktion. Ifølge ham var de så købt af skyldnernes venner og familie. En undtagelse var dog Majbølgård Len. Her nægtede samtlige bønder stadig at betale. Mathiessen havde så taget pant i en del kvæg, og det havde han søgt at holde en særlig auktion over på stedet. Den var totalt mislykkedes. Der havde kun været ét lavt bud på det første dyr, han råbte op, og slet ingen på de følgende, oplyste han.

Matthiessen greb også denne lejlighed til at argumentere for, at den hårde linje var forkert: “At der her ikke findes købere til de udpantede sager, kommer ubestrideligt af den voldsomme ophidselse, som det nævnte hoverireglement har haft på hele det herværende publikum. Man mener, at gårdmændene bliver alt for hårdt belastet af det, og at det vil føre til deres fuldstændige ruin, men dog især, at Majbølgårds Lens gårdmænd bliver særligt hårdt ramt, og ud fra det kendskab til dette distrikts undersåtters formueforhold, afgifter og byrder, som jeg har gennem min mere end 20årige embedsførelse, må jeg mene, at dette hoverireglement umuligt kan bestå, og at såfremt det fastholdes, vil den tilbageværende beskedne velstand i distriktet, i løbet af få år falde som offer for det.” Denne argumentation blev sendt ikke bare til hertugen, men også til overretten på Gottorp.⁴⁷

Det er muligt, at Majbølgård Lens bønder havde særligt svært ved at betale de nye afgifter, men der var også en anden grund til, at netop de nu dannede den stærkeste front mod hertugens krav. I den lange periode, Majbølgård havde været solgt til arveforpagtning, havde hoveriet været fastsat på et lavt niveau. Efter at have købt Majbølgård tilbage i 1791, havde hertugen lovet ikke at forhøje hoveriet. Det havde bønderne på skrift, og det havde tydeligvis gjort det svært for hertugen og hans overinspektør at få Majbølgård ind i det nye system. Det varede et år længere end i de fleste andre len, før der blev fundet en formel, som fik kommissionens endelige godkendelse. Enden var blevet, at hoveriet forblev lidt anderledes end i de andre len, mens tjenestepengene blev fastsat på samme høje niveau.⁴⁸ De offentlige myndigheder gav altså i sidste ende hertugen ret i, at han nu uden videre kunne foretage en drastisk forhøjelse af pengeafgiften uden at skære ned på noget hoveri – selv om argumen-

47. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VII, 10.2.1809 (Petersen) og 12.2.1809 (Matthiessen).

48. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 23, Regulering af tjenesteydelser ved den kongelige kommission, læg: Majbølgård, heri: 6.10.1745 (kopi), 7.11.1794, udateret udspil (1806), 4.9.1806, 6.2.1807, 22.5.1807 m.fl.

tet om, at der principielt gjaldt ubestemt hoveri unægtelig må have klinget overordentlig hult her. Det var nok snarere en særlig stærk følelse af at være uretfærdigt behandlet, som fik bønderne i lenet til at stå fast, end en særligt dårlig økonomi.

Petersen reagerede igen vredt på, at Matthiessen blev ved med at tale bøndernes sag og modarbejde de foranstaltninger, han ønskede. Petersen mente, at det var Matthiessens skyld, at bønderne ikke for længst havde givet efter. Hertugen svarede sin natur tro mindre følelsesladet med en længere redegørelse, som inddrog økonomien i Majbølgård Len og de sidste tyve års stigende kornpriser. Det er igen et udtryk for hans rationelle markedsøkonomiske tankegang: der havde været fremgang i landbruget, og den ønskede han nu i hvert fald en solid luns af. Hvis bønderne var fattige, var det deres egen skyld. Hensynet til gammel hævd interesserede ham ikke.

Matthiessens skrivelse fik dog også et par ord med på vejen af hertugen: "Den indeholder et nyt bevis på, at forudfattede meninger, ensidige holdninger og fjendtlige lidenskaber kan forlede også den mest retskafne mand til urimelige domme og overilede skridt. Men i betragtning af hans i øvrigt tro og fortræffelige embedsførelse, tilgiver jeg med største beredvillighed, at han ypper kiv med en embedsmandskollega og taber det forhold af syne, som han står i til mig, samt de flersidige interesser, som jeg her må tage hensyn til." Hertugen var tryk ved at have juraen på sin side, og han fik da også overrettens opbakning. Den 14. april 1809 fik Matthiessen ordre til at afholde en ny auktion.⁴⁹

Det kunne Matthiessen ikke nægte, men han blev ved med at finde forhindring efter forhindring. Tre uger senere meddelte han, at den anden auktion havde ført til samme resultat som den første: der var ingen bud. Næste skridt var så, at hertugen selv fik lov til at overtage de kreaturer og andre ting, der var taget pant i. Nu måtte Matthiessen så bekende, at bønderne i mellemtiden selv havde solgt nogle af de dyr, hertugen havde pant i, så han nu måtte tage nye panter. Samtidig vurderede han flere dyr om – som regel højere end før! Hertugen undrede sig kraftigt over, hvordan det kunne hænge sammen, men der var ikke andet at gøre end at beslaglægge det kvæg, der nu var der.

Så var næste problem ifølge Matthiessen, at ingen lokale karle ville drive kvæget fra lenets to landsbyer Lebøl og Mintebjerg til Sønderborg. Han kunne godt få fat på daglejere – men kun til en voldsom overbetaling. Hvad mente hertugen om det? Sådan fortsatte det med den ene indvendig efter den anden,

49. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjene-
stepenge 1808-11. m.m., Convolut VII, 14.3.1809 (Petersen), 1.4.1809 (Frederik Christian),
14.4.1809 (overrettens skrivelse).

men hertugen holdt fast ved sit, og den 20. oktober 1809 blev de dyr, der var pant i, omsider drevet fra Lebøl og Mintebjerg til færgestedet i Sønderborg. På Sundevedsiden tog inspektør Bruhn fra Gråsten imod. Han meddelte så dagen efter hertugen, at dyrene var mindre værd end Matthiessens vurdering.⁵⁰

Da nu også Majbølgård Lens bønder omsider var banket på plads, skulle man tro, at striden havde nået sin afslutning. Den blussede imidlertid op igen, da næste års afgift skulle betales. I juni 1809 måtte man igen true med militær eksekution, og 1. juli blev et militært detachement på 50 mand udkommanderet. Officeren frygtede dog modstand, så han foreslog, at man kun rykkede ind i to-tre landsbyer ad gangen.⁵¹ Igen bøjede de fleste bønder sig, men endnu i januar 1810 var der problemer med at få nogle af bønderne til at betale.

Petersen mente dog, at trusler om en ny eksekution ville få de fleste til at give sig, og han bad samtidig om lov til at bevilge lån til de bønder, der ikke kunne skaffe pengene. Det kom pengene ganske vist ikke i kassen af, men man fik fastslået, at bønderne var forpligtede til at betale. I det ligger der en indrømmelse af, at visse bønder faktisk havde svært ved at betale. I slutningen af januar kunne Petersen fortælle hertugen, at de fleste bønder havde givet sig. Stadig var der dog de samme to modstandscentre som året før: Majbølgård Len og Ulkebøl by under Rønhave. Det sidste sted var bøndernes anfører synsmanden Christen Hansen, som var rejst til Gottorp for igen at fremføre bøndernes synspunkt. Det fik han nu ikke noget ud af. I stedet kom der en ny ordre om militær eksekution. Nu kapitulerede bønderne. To bad om et lån, men da de fik vilkårene at vide, formåede de selv at skaffe pengene, meddelte Petersen triumferende. Den 9. marts kunne overinspektøren omsider melde sin hertug, at modstanden var brudt – og så en sidste gang ærgre sig over Matthiessen, der havde sat “den famøse Christen Hansen” på fri fod efter kort tid.⁵²

Ved siden af den store strid kørte en langvarig retssag mellem hertugen og bønderne i de fem len, hvor striden var begyndt, om en detalje i afgiftsspørgsmålet. Da bønderne i første omgang havde kapituleret i 1807, havde de nægtet at betale den nye afgift for de første fire måneder af 1806 med henvisning til, at de havde betalt den gamle afgift i maj 1805, og at den burde gælde for et helt år – altså til udgangen af april 1806. Det fik bønderne i første omgang medhold i ved overretten. Heller ikke det ville Hertug Frederik Christian og overinspektør Petersen dog acceptere, så de appellerede, og sagen bølgede videre i tre år.

50. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VII, en lang række skrivelser dateret ml. 5.5.1809 og 26.10.1809.

51. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut VIII, 9.6.1809, 23.6.1809, 1.7.1809, 25.7.1809.

52. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11. m.m., Convolut IX, 15.1.1810, 30.1.1810, 20.2.1810, 6.3.1810, 9.3.1810.

I 1810 fik hertugen og Petersen omsider medhold, først i sagens substans og siden i endnu et søgsmål om dens omkostninger. De kunne dermed se sig selv som ubetingede sejrherre i konflikten – i hvert fald juridisk.⁵³

En ny bondeideologi

I 1816 udløb de ti års indkøringsfase, og bønderne skulle nu betale det fulde beløb på 47 rigsdaler. Hvordan det gik rent økonomisk, ved vi ikke så meget om, da der ikke er bevaret godsregnskaber, men det synes at have givet anledning til, at bønderne rejste sagen på ny. Om betalingsvægringer hører vi ikke, men bønderne forsøgte sig med et nyt og mere kraftfuldt fremstød over for de offentlige myndigheder.

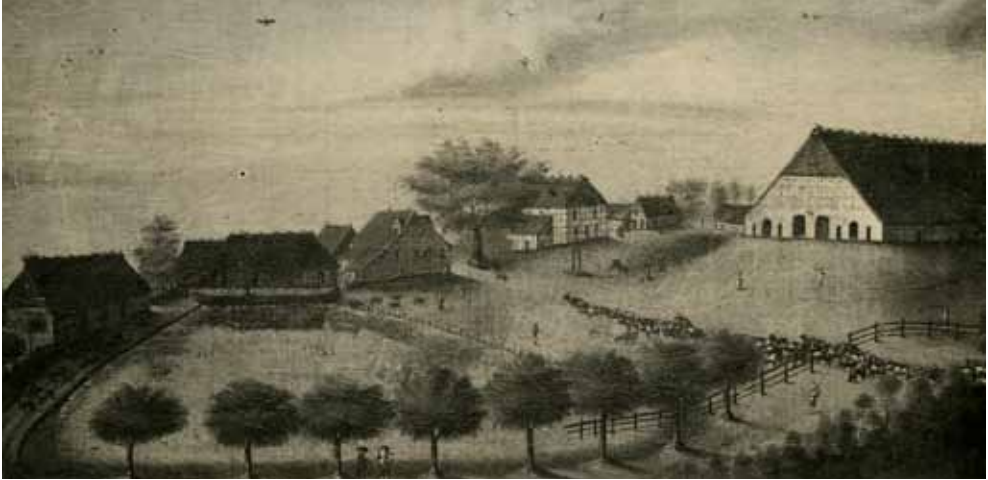
I 1817 fik deres advokat adgang til amtsarkivets dokumenter, og det tændte et nyt håb om, at man så ville kunne komme igennem med stærkere argumenter. En ny henvendelse til overretten på Gottorp med krav om at få de tidligere afgørelser omstødt blev ganske vist afvist i 1820, men bønderne hentede så hjælp hos en trænet jurist, der samtidig ideologisk var det, man i datiden kaldte “bondeven”. Det var politimesteren i Husum, Peter Lüders, som endda selv var medlem af overretten i Gottorp. Han var sønnesøn af den berømte glücksborgske provst Philip Ernst Lüders, som i sin tid havde arbejdet utrætteligt for at forbedre landbruget, og som havde et meget positivt syn på bønder. Peter Lüders’ egen far havde været amtsforvalter i Sønderborg, og hans bror var forpagter af Sønderborg Ladegård under hertugen, så han var godt kendt med egnen og dens forhold.⁵⁴

Lüders’ redegørelse var på næsten 300 sider og gav bønderne både en grundlæggende ideologisk legitimering og konkrete historisk-juridiske argumenter. Lüders lagde ud med at fastslå, at bønderne på Als fra gammel tid havde været frie, og til denne dag havde 49 af 176 gårde under de fire len Sønderborg Ladegård, Rønhave, Majbølgård og Kegnæsgård bevaret deres status som “bønder”, altså selvejere af den gamle type fra middelalderen. Resten var i århundredernes løb blevet fæstere takket være godsejeres magtmisbrug, men havde dog kunnet fastholde en arveret til gårdene.⁵⁵ Lüders bygger her på den tanke om,

53. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 24, Herredsfoged Matthiessens forestillinger, 1806-9, læg: retssag mellem hertugen og bønderne repræsenteret ved Hans Kock, Lambjergskov, diverse dokumenter, spec. 25.4.1808, 23.5.1808 (med notat 2.6. samme år), 21.4.1810 og 9.7.1810.

54. *Dansk Biografisk Leksikon*, 1887-1905, bd. 10, s. 498f. De præcise familieforhold fremgår af forskellige genealogiske hjemmesider, for eksempel <http://www.wikitree.com/genealogy/Lüders-Family-Tree-38>.

55. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 26, Chr. Kaad med fleres restitutionansøgning angående regulering af tjenesteydelserne, Overretsskrivelse 14.9.1820, Lüders skrift, 1822.

Sønderborg Ladegård var én af de største af Hertugen af Augustenborgs hovedgårde. Dens kombinerede lade og kostald hørte til tidens allerstørste avlsbygninger og var vidt berømt i datiden. I Erich Pontoppidans Den danske Atlas hedder det: "Den store lade har næppe sin lige. Den er 120 alen lang og 48 alen bred, med fire rader til kvæg og to tærskeloer tverigennem". Gammelt foto i Museum Sønderjyllands arkiver efter maleri, som ikke har ladet sig lokalisere i dag.

at landet langt tilbage havde været befolket af frie og lige bønder, som blev formuleret af en række akademikere i årene omkring 1770.⁵⁶

Det meste af Lüders' rapport rummede en mere konkret historisk redegørelse, hvor han lagde vægt på, at hoveriet før 1764 for længst var fastlagt ved en række hoverireguleringer. Lüders hæftede sig videre ved, at der i dokumenterne fra kongens overdragelse af godserne til hertugen af Augustenborg 1764 stod, at hertugen havde fået overladt de fire godser med gældende afgifter og hoveri. Det betød, mente Lüders, at hoveri og afgifter dermed var juridisk fastfrosset. Lüders' rapport blev brugt i et advokatindlæg. I det blev der argumenteret for, at bøndernes tidligere nederlag ved retten skyldtes, at de aldrig havde fået lejlighed til at fremlægge deres synspunkter ordentligt, og at de først i 1817 havde fået lov til at gennemgå de relevante dokumenter i amtsarkivet.⁵⁷

56. Horstbøll 1992, s. 167-76.

57. RAÅ. Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 26, Chr. Kaad med fleres restitutionansøgning, bøndernes redegørelse og Lüders skrift, begge 1822.

Modparten var en ny hertug, da Frederik Christian var død i 1814. Hans søn og arving Christian August fik sin advokat til at udarbejde et svar. Her fastholdt man, at bønderne principielt havde været forpligtede til ubegrænset hoveri. Derpå fortsatte redegørelsen med samme økonomiske argumentation som under Frederik Christian. Blandt andet sammenlignede hertugens advokat nu bøndernes afgifter og hoveri med forholdene på godset Nør i Sydslesvig. I den sammenligning havde bønderne på Sydals det bedst. Og igen vandt hertugen, da retssagen blev afgjort i 1828.⁵⁸

Efter den lange juridiske holmgang søgte hertugens overinspektør at få striden endelig afsluttet ved at sikre sig, at alle fæstebønder havde nye fæstebreve. De udkast, hertugens administration fik lavet, tog udgangspunkt i hoveri- og afgiftsreguleringen fra 1806-07, men de øvrige bestemmelser var ganske gunstige for bønderne. Hertugen lovede dem arvefæste på samme vilkår som bønderne i de kongelige amter. Det indebar en fast arvefølge og ret til at sælge og pantsætte, dog med forbehold af hertugens godkendelse. Det skulle ikke koste bønderne andet end den arveskifteafgift på 2 %, som allerede var fastslået 1806-07.⁵⁹ Kort sagt lagde hertugen og hans overinspektør op til, at de nye fæstebreve skulle rumme en formel anerkendelse af bøndernes arve- og dispositionsret til gårdene på den ene side og af det nu omkring 25 år gamle hoverireglements regler om afgifter og hoveri på den anden.

Alligevel var bønderne ikke tilfredse. Igen måtte kongen udpege en kommission til at se på tingene. Visse konkrete detaljer blev ordnet, og bøndernes protest over, at hertugen skulle godkende salg og større pantsættelser, blev besvaret med løfter om, at hertugen kun undtagelsesvis ville skride ind.⁶⁰ Stadig ville bønderne ikke rette ind. Så sent som 1841 kunne den daværende overinspektør Bahrt opgøre, at 15 i Rønhave Len, 43 i Sønderborg Ladegård Len og 17 i Majbølgård Len stadig manglede at underskrive nye fæstebreve. Det er halvdelen af alle disse lens fæstere. Overinspektøren plæderede for, at man på den ene side grundigt skulle forklare bønderne sagen, på den anden side give dem en kort frist med trusler om repressalier. Da overinspektøren stævnedes bønderne i maj 1841, havde enkelte givet sig, men de 69 holdt stadig fast.⁶¹

58. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, 26, Chr. Kaad med fleres restitutionansøgning, Jaspers modsvar 1825, kongelig afgørelse 22.7.1828.

59. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 28, Sager ang. Regulering af tjenesteydelserne, trykt udkast til fæstebrev.

60. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 28, Sager ang. Regulering af tjenesteydelserne, kommissionsrapport 12.12.1833.

61. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 28, Sager ang. Regulering af tjenesteydelserne, Heri: Pro memoria 1841, udateret liste over bønder uden fæstebreve, varsel til bønderne maj 1841.

Oven i købet rasede en tilsvarende strid også i de tre nordlige len, Augustenborg, Rumohrsgård og Gammelgård, skønt bønderne her ikke havde de samme historisk-juridiske argumenter. Her manglede 48 bønder at tage imod nye fæstebreve. Hertugen valgte for nogle år at erstatte de 2 % i generationsskifteafgift med faste takster – og dermed lavere beløb – for at få lukket sagen.⁶²

Bøndernes hårdnakkethed er bemærkelsesværdig. Striden handlede ganske vist om penge, da hoveriafløsningstaksten fra 1806-07 var ganske høj og økonomisk vigtig for både hertug og bønder, men i hvert fald fra 1830'erne oplevede bønderne en økonomisk fremgang, som gjorde det lettere at bære afgiften. Med tiden kom striden imidlertid til at handle mere og mere om selve samfundsordenen og dens legitimitet.

I 1836 havde de alsiske bønders repræsentant Christian Bonefeld taget striden op i stænderforsamlingen. Bonefeld indledte sin tale med følgende: “De beboere, som hører under de nævnte 4 godser [Sønderborg Ladegård, Rønhave, Majbølgård og Kegnæs gård] har stedse glædet sig ved frihedsstanden, idet de, så langt efterretningerne går tilbage i oldtiden, hverken har været livegne, ikke heller ved giftermål været underkastet godsherrens consens eller andre sådanne virkninger af ufriheden, så at også bonderetterne, frihedens sikre kendetegn, har vedligeholdt sig blandt dem til den dag i dag. Ligesom hoveritjenesten først sent er opstået i hertugdømmet Slesvig, således har blandt de til de nævnte fire godser hørende 176 gårde 49 selvejesteder vedligeholdt sig...”. Efter denne principielle lovprisning af bondeselveje og personlig frihed som gammel ret fortsatte Bonefeld med at redegøre for hoveri- og afgiftsforholdenes historiske udvikling på de augustenburgske godser, og han argumenterede for, at der var sket bønderne uret 1806-07, idet han fastholdt, at hoveriet havde været reguleret længe før 1806.⁶³

Hertugen svarede selv: “Det er ham ubehageligt i en sag, der angår ham personligt, at måtte tage ordet, men han anser sig forpligtet at oplyse forsamlingens sande sammenhæng.” Derpå redegjorde han for alle de gange, han havde fået medhold ved domstole og andre myndigheder. “Hvad forfatteren af petitionen har lagt de undergivne i munden, derpå vil han ikke spille ord”, sagde han videre, og han tilføjede, at der i hans distrikt boede 12.000 mennesker (et noget overdrevet tal!), og at der ikke fandtes restancer, men at en gård kunne handles for 4.000 rigsdaler blandt bønderne.⁶⁴

62. RAÅ, Augustenburgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 28, Sager ang. Regulering af tjenesteydelserne, 5.3.1842, 9.3.1842, 10.3.1842.

63. Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig, 1836, s. 533-36.

64. Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig, 1836, s. 537-39.

Hertugen havde ret i, at han og hans far havde vundet striber af retslige slagsmål om hoveri- og hoveriafløsning. Han havde også ret i, at bønderne i hans alsiske distrikt generelt havde ganske gode økonomiske kår. Og endelig havde han ret i, at Bonefelds argumentation var "lagt i munden" på ham, idet han havde overtaget den fra Lüders. Det viser imidlertid bare, at bønderne hos denne akademiker havde fundet én, der kunne give deres egen følelse af ret og uret en ideologisk overbygning, som de nu tog til sig. Denne ideologi var langt mere radikal end bøndernes oprindelige protester, for den rummede slet ingen plads til herregårde, hoveri og fæstevæsen.

Afløsning af resthoveriet

De store slagsmål om ordningerne fra 1805-06 handlede mest om de nye høje afgifter. Det skal dog ikke glemmes, at bønderne oven i det stadig skulle udføre en del hoveri. Det er der ikke noget usædvanligt i. Både på godser, der indførte arvefæste, og godser, hvor bønderne blev tidsbegrænsede forpagtere, var det almindeligt, at godserne stadig forbeholdt sig et vist hoveri til særligt arbejdskrævende spidsbelastningsopgaver – ikke mindst opgaver, hvor der ikke kun var brug for mange folk, men også mange heste.⁶⁵

Hoverireglementerne fastsatte en lang række præcise regler for udførelsen af arbejdet, som skulle sikre bønderne mod overgreb, men omvendt i høj grad også sørge for, at de ydede et reelt stykke arbejde. Nok så mange regler kunne dog stadig ikke ændre på, at bøndernes motivation for at lægge sig i selen var og blev begrænset. Godsinspektør Hinrichsen havde allerede i 1790'erne forudsagt, at en hård linje over for bønderne både ville føre til endeløse processer og dårligt arbejde. Alt tyder på, at han fik ret. Processerne har vi hørt om, men der blev også ved med at være problemer med hoveriet.

I 1829 var der problemer med møgkørslen i Rønhave Len. Hoverireglementet sagde, at bønderne skulle køre alt ladegårdens møg ud på markerne uden at begrænse arbejdet til et bestemt antal dage, så her burde bønderne sådan set have incitament til at få arbejdet overstået. Alligevel klagede forpagteren på Rønhave over, at det gik for langsomt. Ifølge overinspektør Bahrt mødte bøndernes folk klokken syv, som de skulle, men de holdt så straks en spise-pause på en halv time. Derpå arbejdede de til middag, hvor de holdt halvanden til to timers pause. Derpå arbejdede de til henad klokken fire, hvor de holdt fyraften. Bønderne klagede over, at hoveriet belastede folk og heste, men ifølge overinspektøren kunne man sagtens overkomme meget mere på en dag. Dette år skulle møget ud på den fjerneste mark, og det gik så langsomt, at det truede forpagterens mulighed for at komme videre med sit arbejde. Bahrt ville nu

65. Porskrog Rasmussen 2013, s. 462-69; Schultz Hansen 2013, s. 322-27.

tilsidesætte bøndernes ret til nogle dages pause for at passe egne marker og forlange, at de skulle køre møg hver dag, til de var færdige. Det var ikke noget problem, hævdede han, for bønderne havde alle mindst fire heste – altså nok til at spænde for en vogn til hoveri og en anden til arbejdet hjemme på samme tid. Desuden burde bønderne arbejde videre til solnedgang og nøjes med en times pause, mente han.⁶⁶

Hvad der lå bag konflikten er svært at sige. På den ene side var samfundets overklasse altid tilbøjelig til at mene, at bønder bare kunne arbejde hårdere, mens pauser for bønderne og deres folk, der ikke kendte til egentlig fritid, var en vigtig del af livet for både fysisk og psykisk at klare det hårde arbejde. På den anden side havde netop Rønhave Len været et center for modstanden mod de nye hoveri- og afgiftsregler, og det kan sagtens have sat sit præg på holdningen til hoveri, så det gik endnu mere trent her end andre steder.

Den slags gnidninger fik ind imellem begge parter til at tænke på, om man helt kunne undvære hoveri og erstatte også resten af det med en pengeafgift. Meget tyder på, at hertugen overvejede det seriøst i 1835. I hvert fald ligger i hans arkiv to udtalelser fra to unavngivne rådgivere – det ene på tysk, det andet på dansk. Det kan næsten kun skyldes, at hertugen har spurgt.

De to rådgivere så både ideologisk og pragmatisk vidt forskelligt på hoveriet og dets nytte. Forfatteren til det danske notat gik stærkt ind for hoveriafløsning. “At anstille betragtninger over hoveriets skadelige indflydelse på nationens ånd ville her være overflødigt, da sådant og lignende vist allerede klart er indset”, hedder det i notatet. Forfatteren søgte at opgøre hoveriets værdi ved at regne ud, hvor mange folk, det ville kræve, hvis arbejdet var jævnt fordelt over hele året. To alternative beregninger gav resultater på henholdsvis 10 og 11 rigsdaler pr. gård pr. år for landbrugsarbejdet. Forfatteren lagde så lidt til for resten, men nåede frem til, at alt over 13 rigsdaler ville være urimeligt – også i lyset af, at bønderne allerede ydede 47 rigsdaler.

Forfatteren til det tyske notat så helt anderledes på det. Han mente ikke, at hoveriet kunne undværes. Han påpegede, at det arbejde, der blev udført ved hoveri, netop ikke var jævnt fordelt over året, men samlet i spidsbelastningsperioder, hvor det var en stor fordel at råde over mange folk, heste og vogne. I øvrigt mente han, at hoveri modsat pengeafgifter fungerede som en slags konjunkturudjævning for begge parter. Og mens den dansksprogede forfatter talte om hoveriets skadelige indvirkning på folks ånd, mente den anden forfatter tvært imod, at det var en landbrugsskole for bønderne: “Bonden lærer ved hoveriet hurtigere og bedre landbruget og de arbejder, der kræves,

66. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Rumohrsgård, pk. 81, læg om Rønhave, 23.10.1829.

Litografi af Augustenborg af W. Heuer. I baggrunden ses slottet og på dæmningen en herskabelig kare. I forgrunden ses bønder, der læsser hø. Hertugens og bøndernes verden lå lige ved siden af hinanden, men deres syn på tingene kunne være ganske forskelligt. Museum Sønderjylland.

end uden hoveri, thi udviklingen af landbrugsdriften og jordens bedre kultur kom i almindelighed fra godser og hovedgårde og derfra videre til bønderne og småbrugerne.⁶⁷

Om hoveriet ligefrem fremmede bondelandbruget, tog hertugens overinspektør ikke stilling til, men i et notat fra maj 1838 nåede han til samme resultat som den tysksprogede rådgiver, når det gjaldt hoveriets værdi. Problemet var spidsbelastningen, og den gjorde, mente han, at "hoveriet er mere værd for ladegårdene, end bønderne kan give". Han nåede til en langt højere pris end den dansksprogede rådgiver. Ikke 10-11 rigsdaler, men over 23 var hver gårds hoveri værd, mente han.⁶⁸

67. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 31, bøndernes præstanda, notater dateret Slesvig, august 1835 og januar 1836 (uden stedsangivelse).

68. RAÅ, Augustenborgske godser, fæste- og hoverisager, pk. 31, bøndernes præstanda, notat maj 1838.

Baggrunden for notatet var, at en del af bønderne var begyndt at røre på sig. Et par måneder før havde bønderne under Vertemine søgt om afløsning af hoveriet. Hertugen havde i princippet været imødekommende, men bedt dem selv komme med et udspil til, hvad de ville give. Bønderne svarede i en usædvanligt ydmyg tone: “Med taknemlighed erkender vi underskrevne bolsmænd i Vertemine Len den omhu for vort vel, som Deres Durchlaughtighed har vist ved at komme os i møde med tilbuddet om at blive befriet for den nu stedfindende hoveritjeneste mod en antagelig årlig godtgørelse”, indledte de. Efter et par omgange om den varme grød, spillede de ud med, at de var villige til at give 12 rigsdaler pr. bol – altså nogenlunde det, hertugens dansksprogede rådgiver havde foreslået et par år før.

Bønderne havde selv en fornemmelse af, at det tilbud ikke ville tilfredsstille hertugen: “Vel måtte dette bud ved første øjekast synes lidet, hvilket vi gerne tilstår, men om end tiden for øjeblikket just ikke er landmanden ugunstig, så har dog erfaringen desværre lært os, hvor snart den kan forandres, og skulle slette år atter indtræffe, så indser vi ikke, hvorledes det med de allerede høje pengeafgifter, som er os pålagte, ville være muligt at tilvejebringe flere rede penge, og det er højst farligt at pålægge sig og sine efterkommere større byrder, end stederne i tidens gennemsnit kunne bære.” Bønderne gik her i princippet ind på hertugens økonomiske rationale, men udlagde konsekvenserne anderledes. De sluttede med at bede om, at “Deres Højfyrstelige Durchlaughtighed ikke unådigt ville optage vort underdanigste tilbud”.⁶⁹ Når det kom til penge, var hertugen dog ikke til fals for ydmyge fraser, skønt han ellers i alle andre sammenhænge lagde meget stor vægt på anerkendelse af sin status.

Det gik i første omgang på samme måde, da bønderne bad om afløsning af hoveriet på flere af godserne på fastlandet. På Årup nåede godsadministrationen frem til, at en afløsning skulle koste otte rigsdaler og ti skilling, men hertugen forlangte 11. Bønderne sagde nej tak. Her førte en ny forhandling 1844-45 dog til enighed om engangssum på i alt 10.000 mark for hele godset – svarende til cirka hundrede rigsdaler pr. halvgård, den dominerende gårdstørrelse under Årup. En lignende løsning blev fundet på Kelstrup og Avnbølgård. Det var de tre godser, hvor hoveriet havde været lavest.⁷⁰

På Als kom der første gang skred i sagen i Sønderborg Ladegård Len. I sommeren 1844 tilbød hertugen bønderne en midlertidig hoveriafløsning, som skulle gælde i ti år. Når perioden udløb, skulle aftalen genforhandles, og kunne man ikke nå til enighed, skulle bønderne yde hoveri som før. Som betaling for det egentlige avlingshoveri skulle bønderne give 20 rigsdaler om året og for de

69. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Vertemine, pk. 82, 13.3.1838.

70. Schultz Hansen 2013, s. 315f.

så kaldte slotsægter, altså kørsler med bl.a. brænde og tørv til slottet, yderligere fire. Bønderne tog ikke mod tilbuddet. Det fik så overinspektøren til i februar 1845 at nedsætte sit krav til en samlet afløsningssum for 20 rigsdaler, gældende i ti år. Bønderne fik fjorten dage til at tænke over det. Cirka halvdelen af godsets bønder bed på.⁷¹ Året efter indgik to bønder i Augustenborg Len en tilsvarende aftale.⁷²

Bønderne ville helst have en varig aftale, som ikke kunne opsiges. Bønderne i Lysabild under Kegnæsgård bad i 1844 om en varig afløsning mod betaling af en engangssum, der foreløbig skulle være prioritet i gårdene og forrentes. Hertugens svar var principielt velvilligt, men parternes bud forblev langt fra hinanden.⁷³ Også bønderne under Vertemine forsøgte sig igen. De prøvede at overbevise hertugen med en blanding af smiger og fornuft: "Da Deres Højfyrstelige Durchlaughtighed har ladet os bønderne i Vertemine Len give håb om at blive fri for det os påhvilende byrdefulde hoveri, som vi tror ikke er til så stor fordel for Deres Højfyrstelige Durchlaughtighed, som det forholdsvis er til skade for os", bad de hertugen oplyse, hvor meget han forlangte – og udtrykte samtidig håb om, at han ville tage hensyn til, at de allerede betalte 47 rigsdaler om året.

De blev skuffede. Bønderne havde udtrykkelig bedt om at blive fri for hele hoveriet – dog undtagen de egentlige offentlige arbejder. Hertugens overinspektør gennemgik da hoveriet og søgte at værdisætte det. Det blev til en ganske høj sum. Pløjningen satte han til otte rigsdaler, høstarbejdet til knap to, men dertil godt syv rigsdaler for arbejdet med at køre korn og hø ind. Møgkørslerne blev sat til en værdi af godt fire rigsdaler. I alt blev det omkring 22 rigsdaler for det egentlige landbrugsarbejde. De andre forpligtelser blev regnet lavere, men var dog ikke helt ligegyldige. Hjælp ved reparationer blev sat til godt en halv rigsdaler, kørslerne til godt to, pligten til at skove og køre træ til knap to, arbejdet med tørv til 32 skilling, arbejdet på slottene til det samme og endelig det så omstridte jagthoveri til en rigsdaler og 16 skilling. I alt gav det 28 rigsdaler og 40 skilling i inspektørens opgørelse. Omregnet til et engangsbeløb skulle det kapitaliseres 25 gange, så det gav 720 rigsdaler. Hertugen erklærede dog, at han var villig til at imødekomme bønderne og afløse hoveriet for en engangssum på 650 rigsdaler pr. bol.⁷⁴ Det ville bønderne imidlertid ikke acceptere.

71. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Sønderborg Ladegård, pk. 84, Forpagtning, drift mv., 24.6.1844 med notat om forlængelse 13.2.1845, aftale 19.12.1845 med div. Bilag.

72. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Augustenborg Hovedgård, pk. 72, forpagtningskontrakter mv., 10.5.1846.

73. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Kegnæsgård, pk. 77, 23.3.1844 plus bilagt notat fra administrationen.

74. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Vertemine, pk. 82, bøndernes notat august 1846, overinspektørens 29.9.1846.

I Augustenborg Len nåede hertugens administration frem til en endnu højere værdi af hoveriet – næsten 32 rigsdaler om året uden jagttjeneste og hjælp ved bygningsreparationer eller 790 rigsdaler, når det blev kapitaliseret. Det var især møgkørslerne, som nu blev vurderet højere. Tilbuddet var dog det samme som i Vertemine Len: en engangsafgift på 650 rigsdaler, som ville omfatte alt undtagen jagttjenesten og lidt hjælp ved bygningsreparationer. Bønderne afslog – men i en ydmyg tone, hvor de understregede, at de gerne ville, men ikke turde, da mange havde gæld, og de frygtede, at ringere konjunkturer ville føre til deres undergang, hvis de påtog sig denne ekstra byrde. I stedet for at satse på afløsning søgte bønderne at opnå nedsættelse. De gjorde sig umage for at smigre hertugen så meget, som de kunne: “I tillid til højstsammes nåde og kærlighed til rimelighed, som vi ofte har kunnet glæde os over, drister vi os til ydmygt at bede om en rimelig lettelse og regulering i nogle af de påhvilende hoveribyrdre.” Særligt pegede de på, at større kvæghold på ladegården havde øget mængden af møg og dermed byrden ved at bringe det ud, og regulering af markerne havde gjort vejen længere.⁷⁵ Der kom dog ikke noget ud af det.

Vi kan ikke helt følge forhandlingerne i alle len, men meget tyder på, at hertugens administration i 1846-47 generelt tilbød hans bønder enten en midlertidig aftale til 20 rigsdaler om året eller en samlet afløsning for 650 rigsdaler. I 1847 lykkedes det at indgå en aftale om sidste sum på Kiding-Fiskbæk. Dermed var hoverispørgsmålet løst på alle godser på fastlandet. På Als kom man ikke længere end til spredte midlertidige aftaler før 1848. Den holstenske godsejer Wilhelm Hirschfeld skrev i 1847 i en bog, at hoveriet skadede bønderne mere, end det gavnede godserne. I det var han enig med bønderne. Kun var de uenige om prisen. Hirschfeld mente, at bønderne burde tage imod hertugens bud. Når de ikke gjorde det, skyldtes det “propagandistiske ideer, som bliver dem indpodet”.⁷⁶

Hirschfeld mere end antydede, at det var dansksindede politikere, som gav bønderne grillen. Det kan vel ikke helt afvises, men vi kan se, at de alsiske bønder havde været i konflikt med hertugen om afgifter og hoveri, længe før der var nogen dansk politisk bevægelse. Tvært imod er det påfaldende, at tovtrækkeriet om afløsningen af hoveriet i 1840'erne ikke var så ideologisk som den gamle strid. Bønderne optrådte i den sammenhæng inden for godssamfundets traditionelle spilleregler: appel til hertugens nåde og fremhævelse af de byrder, man selv bar. I 1840 havde bønderne fra Kiding-Fiskbæk appelleret først til

75. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Augustenborg ladegård, 72, forpagtningskontrakter mv., 3.4.1847 og 11.4.1847.

76. Schultz Hansen 2013, s. 317f.

kongen og siden til Stænderforsamlingen – uden effekt.⁷⁷ De alsiske bønder, der ellers nok kendte vejen til retten og de politiske forsamlinger, klarede sig denne gang alene. Måske var de bare ikke enige med Hirschfeld i, at hertugens tilbud var godt. Det korte af det lange var, at hertug og bønder efterhånden var blevet enige om, at hoveriet var mere skadeligt for bønderne end gavnligt for godserne. De var blot uenige om, hvor prisen skulle sættes – ud fra bøndernes byrde eller godsernes gevinst. Resultatet var, at hoveriet fortsatte til 1848.

Bolsmændene var ikke ene om at ønske hoveriet afløst, men det er påfaldende, at de og kådnerne forhandlede hver for sig. Både 1837 og 1842 søgte kådnerne i Ny Pøl om afløsning af deres i øvrigt usædvanligt høje hoveri på 26 dage om året på Kegnæsgård og fire dage på Augustenborg Slot. Det blev der ikke enighed om, men hertugen nedsatte i 1844 hoveriet til 16 dage, vel i erkendelse af, at Ny Pølerne faktisk var usædvanligt hårdt spændt for.⁷⁸

I 1846 søgte kådnerne i Hørup Sogn om afløsning af deres hoveri, som omfattede tre dage om året på Sønderborg Ladegård, fire dage i Augustenborg Skov og fire dages jagttjeneste. Kådnerne anførte, at deres byrde var blevet tungere af, at bolsmændene havde fået afløst deres hoveri, for tidligere havde kådnerne kunnet køre med dem på hoveri – nu måtte de gå. “For en mand, som er 60 eller 70 år, overstiger en sådan dags arbejde næsten hans sidste kræfter”, skrev de. Kådnerne søgte da “i dybeste underdanighed” om at få afløst de tre dages årligt hoveri på ladegården. Hertugen var principielt villig, men krævede en rigsdaler og 42 skilling for at afløse hele kådnerens hoveri. Kådnerne svarede, at det var for meget og bød en rigsdaler og 16. Heller ikke det blev der enighed om.⁷⁹

Hoverispørgsmålet havde således ikke fundet nogen varig løsning, da Første Slesvigske Krig brød ud i foråret 1848. Als kom under dansk kontrol. Lokalbefolkningens flertal bakkede op om det danske styre og vendte sig stærkt mod hertugen, men kombinerede det med et oprør mod resterne af den feudale samfundsorden. Bønderne gik åbenlyst på jagt, og der kom omfattende hoveristrejker. Den danske regering var generelt opmærksom på at få løst de sociale spørgsmål, der dukkede op i 1848. I Kongeriget blev husmandshoveriet afløst. På Als blev en kommission nedsat til at få sluttet hoveristriden. Den endte med at tilbyde bønderne hoveriafløsning enten for 17 rigsdaler pr. år eller 425 rigsdaler en gang for alle – henholdsvis 15 og 35 % under hertugens krav. På det grundlag sluttede striden.⁸⁰

77. Schultz Hansen 2013, s. 316.

78. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Kegnæsgård, pk. 77, 23.3.1844.

79. RAÅ, Augustenborgske godser, Hovedgårdssager Sønderborg Ladegård, pk. 84, forpagtning, drift mv., 21.3.1846 og 22.4.1846.

80. Porskrog Rasmussen 2016, s. 240-48.

Afslutning

Den langvarige strid om hoveriafløsningen på de augustenburgske godser viser, at der stadig var mange konkrete spørgsmål at tage stilling til, da loven om afskaffelse af livegenskabet var vedtaget. Denne meget langvarige strid foregik et sted, hvor de mest principielle spørgsmål slet ikke indgik i reformen. På de augustenburgske godser var der ikke noget livegenskab at ophæve, og godsejeren anerkendte, at bønderne i forvejen havde ikke bare livsfæste, men arvefæste. Stridens kerne var omlægningen af afgifter og hoveri og grundlaget for det.

Når det kunne blive til så hård en strid, hænger det ironisk nok sammen med, at bønderne på Als hele tiden havde været bedre stillet end de livegne gårdfæstere syd for Flensborg Fjord. De sidstnævnte var ikke vant til at have nogen rettigheder overhovedet, når det gjaldt arbejds- og fæstevilkår. Reformen gav dem én ny mulighed – at sige nej og søge lykken andetsteds – men betød ellers, at ét kendt, dikteret system blev erstattet af et andet, som kunne være hårdt nok, men dog var mindre vilkårligt. De augustenburgske bønder var derimod i forvejen vant til at have rettigheder og at leve under stabile forhold. At reformen skulle betyde en markant, og efter deres mening negativ, ændring i afgifter og hoveri ved diktat fra hertug og statsmagt, var ikke det, de havde forventet.

Sammenstødet handlede om ganske mange penge, så der var et højst materielt grundlag for det. Striden handlede også om forskellige syn på ret og retfærdighed. Hertugen og overinspektør Petersens udgangspunkt var for det første, at bønderne principielt var forpligtede til ubestemt hoveri, skønt de fleste konkret udførte et bestemt hoveri, for det andet at afgiften fremadrettet burde fastsættes ud fra jordens værdi og ikke gamle traditioner. Det var – efter deres mening – en ny rimelighed, hvor den gamle tavle først blev visket i hvert fald delvis ren. Bøndernes mening møder vi mest indirekte gennem især herredsfogedens udlægninger og senere gennem det formelle indlæg fra 1820. Den kan have udviklet sig undervejs, men der henvistes til traditioner og forholdene i naboområdet. Især brugtes igen og igen appeller om, at den nye afgift ville medføre fattigdom og ruin.

Godsejeren brugte hele samfundets juridiske og magtmæssige apparat til at sætte sin mening igennem. Rent juridisk var hans opførsel uangribelig. Man kan ikke beskylte hertugen for at have misbrugt den øvrighedsmagt, han selv rådede over. Sagerne blev igen og igen forelagt en højere offentlig retsinstans, som konsekvent gav hertugen ret. I øvrigt var hertugens egen juridiske embedsmand, herredsfogeden, i påfaldende høj grad på bøndernes side. Hertugen stod altså på juraens og den moderne økonomis grund. Her stod han urokkeligt fast. Selv i en detalje som afgiften for de første fire måneder af 1806 var han og overinspektøren fuldstændig ufleksible, skønt det er åbenlyst, at det måtte

krænke enhver retfærdighedssans hos bønderne, og et kompromis her forekommer en naturlig måde at få lukket sagen nogenlunde fredeligt på, da først hertugen havde sat hovedsynspunktet igennem. Men den form for imødekommethed var der ingen af.

Herredsfoged Matthiesen advarede ligesom godsinspektør Hinrichsen mod en sådan hård og uflexibel linje. I efteråret 1808 skrev han til hertugen: “De vanskeligheder, som er opstået mod den nye regulering, har efter min overbevisning deres væsentligste grund deri, at bønderne aldrig er blevet hørt, og at de aldrig har fået lejlighed til at fremstille deres synspunkt og rettigheder ordentligt, og de i øvrigt har brugt advokater, som var samvittighedsløse nok til dels at forsømme og dels helt fordærve deres klienters sag. Hvis der nogensinde igen skal komme ro, fred og lykke i dette distrikt, tror jeg, at de omstridte afgifter ved lejlighed bør reguleres og undersøges af upartiske sagkyndige mænd, og undersåtterne gives lejlighed og passende tid til ordentligt at forelægge deres rettigheder og indvendinger. Sker det ikke, frygter jeg i sandhed, at denne sag vil udvikle sig til en trykkende skade for distriktet og det høje augustenburgske hus”.⁸¹

Herredsfogeden stod her i høj grad på den traditionelle patrimoniale samfundsordens grund. Ifølge den skulle bønderne have lov til at møde og forelægge rettigheder og synspunkter – og det skulle der så tages i hvert fald noget hensyn til, så godsejeren ikke bare fremstod som mægtig, men også nådig.⁸² I striden om hoveriafløsningen var hertugen tvært imod moderne i hele sin henvisning til en upersonlig jura og økonomi. Det forhindrede ikke samme hertug og hans søn i at være særdeles traditionelle og konservative, når de kæmpede for at bevare egne privilegier og deres godsers vidtgående uafhængighed af offentlige myndigheder.⁸³

Bønderne stod derimod på den traditionelle verdens grund. De benyttede sig især af to kampmetoder. Den ene var en lang række appeller om retfærdighed og rimelighed, ikke ud fra formel jura og økonomi, men sociale hensyn. Bønderne henvendte sig igen og igen til hertugen, men først og fremmest til de offentlige myndigheder. Skønt de stort set ikke mødte nogen som helst opbakning, blev de utrætteligt ved med at appellere til kongen og hans embedsmænd. Det virker som om, at de hele tiden forblev overbeviste om, at problemet var, at de ikke trængte igennem – ikke fik råbt kongen op. Bøndernes anden kampmetode var kollektive vægringer mod at udføre arbejde og især at betale nye afgifter. Her satte de deres lid til fællesskabets styrke, som vi kender det fra

81. Augustenburgske godser, fæste- og hoverisager, 25, Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-11, 2.10.1808.

82. Kook Lyngholm 2013, s. 27-30.

83. Porskrog Rasmussen 2016, s. 213-20; Clausen, 1980 s. 246-49, 268-72 m.fl.

utallige andre konflikter mellem godsejere og bønder.⁸⁴ Godsejeren søgte i nogen grad at splitte dette sammenhold, men gjorde egentlig mindre i den retning end i mange andre konflikter.

Ironisk nok holdt bønderne sig i hvert fald i det ydre allermest til den gamle verdens spilleregler i den sene strid om afløsning af resthøvet. Her benyttede bønderne sig gentagne gange af to retoriske figurer – på den ene side en beskrivelse af sig selv som nogle, der ikke med rimelighed og sikkerhed ville kunne klare hertugens krav, på den anden side en lang række ydmyge fraser om hertugen som nådig. Det skyldes næppe, at man anså den nye hertug for mere nådig end den gamle, men det var en brug af det patrimoniale samfunds måde at tale til en herre på. I øvrigt vidste bønderne, at Hertug Christian August satte pris på at få sin status anerkendt. Appellerne virkede ikke. Christian August så retorisk anerkendelse af sin myndighed som en simpel pligt, og det fik ham ikke til at give sig i økonomiske spørgsmål.

På deres side var bøndernes anerkendelse af hertugens myndighed og nåde dog heller ikke så dyb, som den sproglige reverens kunne antyde. Med Peter Lüders' skrift havde de fået en ideologisk legitimering af en drøm om et samfund helt uden herregårde og høvet – og måske også uden hertug. I 1830'erne og 1840'erne var der flere sammenstød mellem hertugen og hans bønder, og i tidens gryende politik gled de fra hinanden. Hertugen oplevede til sin store vrede, at han ikke kunne styre, hvem bønderne stemte på. Tvært imod stemte netop hans bønder i 1847 massivt på to dansksindede bønder, der talte ham midt imod. I 1848 kulminerede det. Hertugen havnede på slesvig-holstensk side, bønderne på dansk. De kombinerede deres stillingtagen til borgerkrigen med et oprør mod resterne af godssystemet.⁸⁵ Den danske administration afviklede det i årene 1848-53.

I denne artikel er citater oversat fra tysk og stavningen som hovedregel normaliseret ud fra nutidige principper.

Trykte kilder og litteratur

Clausen, H.P.: "Den augustenburgske politik og dens forlis". I H.P. Clausen og Jørgen Paulsen: *Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne*. Sønderborg 1980, s. 197-331.

Cord, Alix-Johanna: *Der Strukturwandel in der ostholsteinischen Gutswirtschaft um 1800, dargestellt am Beispiel der adligen Güter Rixdorf und Salzau*. Neumünster 1997.

84. Dombernowsky 1985, s. 46-57

85. Porskrog Rasmussen 2016, s. 218-20 og 240-48.

- Dansk Biografisk Leksikon*, udg. af C.F. Bricka. København 1887-1905.
- Dombernowsky, Lotte: “*Slagsmaale ere nu om Stunder langt sjældnere*” – retsopfattelse og adfærd hos fynsk landalmue omkring år 1800. Odense 1985.
- Horstbøll, Henrik: “Civilisation og nation 1760-1830”. I Søren Mørch (red.): [Gyldendals] *Danmarks Historie*, bd. 10. København 1992.
- Hvidtfeldt, Johan: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805*. Aabenraa 1963.
- Iversen, Peter Kr.: “Gammelgård. Et bidrag til alsisk godshistorie”, *Sønderjyske Årbøger*, 1948, s. 92-142.
- Kook Lyngholm, Dorte: *Godsejerens ret. Adelens retshåndhævelse i 1700-tallet – lov og praksis ved Clausholm birkeret*. Auning 2013.
- Løgstrup, Birgit: *Bondens frisættelse. De danske landboreformer 1750-1810*. København 2015.
- Mathiesen, Henning: *Hertugens folk, landbrugerne under Rønhave og Sønderborg Ladegård i tiden inden udskiftningen*. Aabenraa 1992.
- Paulsen, Jørgen: “Gods og jord”. I H.P. Clausen og Jørgen Paulsen: *Augustenborgerne. Slægt – Slotte – Skæbne*. Sønderborg 1980, s. 171-195.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: “An English or a continental way? The great agrarian reforms in Denmark and Schleswig-Holstein in the eighteenth century”. I R. Congost og R. Santos (red.): *Contexts of Property in Europe: The Social Embeddedness of Property Rights in Land in Historical Perspective*. Tornhout 2010, s. 125-144.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: *Det sønderjyske landbrugs historie 1544-1830*. Aabenraa 2013.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: “Gård og gods”. I John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen: *Herregården. Menneske – samfund – landskab – bygninger. Bd. 1: Gods og Samfund*. København 2004, s. 163-240.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: *Hertuggodser. Storgodssamfund på Als og Sundeved fra 1500-tallet til 1800-tallet*. Sønderborg 2016.
- Porskrog Rasmussen, Carsten: *Rentegods og hovedgårdsdrift. Godsstrukturer og godsøkonomi i hertugdømmet Slesvig 1524-1770, I-II*. Aabenraa 2003.
- Prange, Wolfgang: *Die Anfänge der Großen Agrarreformen in Schleswig-Holstein bis zum 1771*. Neumünster 1971.
- Schultz Hansen, Hans: “Die Ablösung der Hofdienste auf den Gütern im Herzogtum Schleswig (1830-1864)”. I Detlev Kraack og Martin Rheinheimer (red.): *Aus der Mitte des Landes. Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt zum 65. Geburtstag*, 2013, s. 313-330.
- Smith, Jonathan: “Nordslesvigske herredsfogder”, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 14. rk., nr. 2, 1960, s. 89-124.
- Smith, Jonathan: *Slesvigske amtsforvaltere. Personalhistoriske Oplysninger om*

Amtsskrivere, Amtsforvaltere, Landskrivere, Landfogder og andre Oppebørselsbetjente i Hertugdømmet Slesvig indtil 1864. København 1954.
Tidende for Forhandlingerne ved Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig, 1836.

Utrykte kilder, alle Rigsarkivet, Aabenraa (RAÅ)

Augustenborgske godser

Fæste- og hoverisager

- 22 Forhandlingerne før udnævnelsen af den kongelige kommission 1805-1806.
- 23 Regulering af tjenesteydelser ved den kongelige kommission, 1806.
- 24 Herredsfoged Matthiessens forestillinger, 1806-1809, m.m.
- 25 Udpantning pga. resterende tjenestepenge 1808-1811. m.m.
- 26 Chr. Kaads m. fleres restitutionsansøgning angående regulering af tjenesteydelserne.
- 28 Sager ang. regulering af tjenesteydelserne.
- 31 Bøndernes præstanda.

Hovedgårdssager

- 72 Augustenborg Hovedgård.
- 74 Gammelgård.
- 77 Kegnæsgård.
- 81 Rumohrsgård.
- 82 Vertemine.
- 84 Sønderborg Ladegård.

Summary: The dispute over the commutation and regulation of labour service at the ducal Augustenborg estates 1805-10

In the late autumn of 1804, a new law ended serfdom in the Duchies of Schleswig and Holstein effective from January 1st 1805. The law also stated that tenure at will should be replaced by regulated tenure for life or a number of years, and labour service should be regulated and partly commuted into cash payments. The latter element became the starting point of a long conflict at the estates of the Duke of Augustenborg. The peasants there had never been serfs and enjoyed de facto hereditary tenure, and for most of them labour service had been regulated and partly commuted for generations. Nonetheless, the duke now claimed labour service to be unlimited in principle and on the basis of that demanded a dramatically increased commutation sum from all peasants. It was the beginning of a very long conflict, where peasants refused to pay collectively

and repeatedly appealed to both the duke and royal authorities. It was all in vain and in the course of about five years, the resistance of the peasants was broken by the landlord with the support of public authorities. It did however considerably weaken the legitimacy of the duke versus his peasants in the long perspective.

Peasants relied on collective solidarity of action combined with traditional appeals for justice and fairness, and claims of being poor and unable to pay the new dues. Also, views of traditional rights and comparisons with other peasant farmers in the region mattered. The duke on his side argued from formal law and particularly economic arguments of increased market value of land. An interesting aspect to the conflict is the fact, that the highest administrative officials of the duke took different sides – the estate manager was the agent of the duke's claims, the bailiff in charge of the legal administration on the other hand acted as spokesman for the interests of peasants.

Forfatterpræsentation

Carsten Porskrog Rasmussen, født 1960. Var ansat ved Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa 1987-95, adjunkt/lektor i nyere tids historie ved Aarhus Universitet 1995-2013. Siden 2013 er han overinspektør ved Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og siden 2015 tillige adjungeret professor ved Aarhus Universitet. Han har i mange år arbejdet med emner om godser og landbrug i Sønderjylland og Kongeriget. Har bl.a. publiceret disputatsen *Rentegods og hovedgårdsdrift* fra 2003, et bind i *Det sønderjyske landbrugs historie* 2013 og bogen *Hertuggodser* om storgodssamfund omkring Sønderborg i 2016. E-mail: cpr@museum-sonderjylland.dk